บทที่ 6
ความเป็นสากลของนิทานพื้นบ้าน

นักคติชนวิทยาต่างลงความเห็นว่านักเล่านิทานหรือเล่าเรื่องราวนั้นมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง และเขาจะได้พบพานผู้ฟังที่กระหายที่จะฟังอยู่เสมอ ไม่ว่าเรื่องของเขาจะเป็นการรายงานเหตุการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นสด ๆ ร้อน ๆ หรือการเล่าตำนานที่เกิดขึ้นเมื่อนานมาแล้ว หรือเรื่องแต่งที่มีผู้คิดประดิษฐ์ขึ้นมาก็ตาม ผู้ที่ฟังการเล่าเรื่องนั้น ทั้งชาย หญิง เด็ก หรือผู้ใหญ่ ต่างก็ปรารถนาที่จะได้รับข่าวสารบางอย่าง สาระน่ารู้ หรือความบันเทิง เช่น พฤติการณ์อันกล้าหาญของวีรบุรุษ เรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา การอบรมศีลธรรมจรรยา ความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน เรื่องของพระเจ้า มนุษย์ชายหญิง สัตว์ พืช ฯลฯ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลดึงดูดใจผู้ฟัง เรื่องเหล่านี้จะทำให้บทสนทนาในชีวิตประจำวันของมนุษย์มีรสชาติขึ้น และช่วยปลดปล่อยพวกเขาให้พ้นจากความจำเจซ้ำซากที่น่าเบื่อ คนทุกชาติทุกภาษา ในสังคมทุกระดับ ต่างก็มีการเล่านิทานสู่กันฟัง และนักเล่านิทานส่วนใหญ่จะได้รับการยกย่องว่าเป็นศิลปินผู้มีความสามารถในการถ่ายทอดหรือสื่อความหมายให้กับผู้ฟัง[1]

ศิลปะการเล่านิทานนั้นคงจะเกิดขึ้นในสังคมและเจริญก้าวหน้าขึ้นมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 3,000 หรือ 4,000 ปีแล้ว[2] ตัวอย่างเช่นโอดิสซุส (Odysseus) หรือยูลิซิส (Ulysses) ผู้ทำให้ราชสำนักของท้าวอัลซิโนอัส (Alcinous) บันเทิงด้วยการเล่าการเดินทางผจญภัยอันแปลกประหลาดมหัศจรรย์ นับตั้งแต่เสร็จสงครามเดินทางออกจากกรุงทรอยมาจนเรือแตก และตัวเองตกค้างอยู่บนเกาะ ต้องอาศัยแพลอยไปในทะเลเพื่อจะกลับคืนสู่บ้านเดิมที่เกาะอิธากะ แต่ก็ประสบวาตภัยแพแตก ระหว่างทางนั้นก็ได้พบกับเรื่องต่าง ๆ มากมาย หรือผู้ทรงความรู้ในสมัยกลางที่อ่านและเล่านิยายเกี่ยวกับอัศวินให้พวกภรรยาของขุนนางฟังเพื่อความบันเทิงขณะที่สามีของพวกเธอต้องเดินทางไปสงคราม พระในสมัยกลางไม่ได้เทศน์เป็นการสอนศาสนาอย่างเดียว แต่จะเล่าถึงเกร็ดเรื่องต่าง ๆ แทรกเข้าไปในการเทศน์ด้วย คนชราในชนบทพอใจที่จะเล่านิทาน

---

[1]Stith Thompson, *The Folktale* (Berkeley : University of California Press, 1977), p.3.

[2]*Ibid.*

มหัศจรรย์และเรื่องการผจญภัย หรือประสบการณ์บางอย่างให้ลูกหลานฟังในยามว่างตอนเย็น พวกแม่นมก็จะเล่านิทานสำหรับเด็ก เช่น โกลดิล็อกส์กับหมีสามตัว (Goldilocks and the Three Bears) หรือบ้านที่แจ็คสร้าง (House that Jack Built) กวีแต่งมหากาพย์ นักเขียนเขียนนวนิยาย และมาจนถึงปัจจุบันก็มีการนำเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้มาสร้างเป็นภาพยนตร์และแสดงเป็นละคร

เรื่องของนิทานนั้นควรจะเป็นเรื่องที่เรียกว่า ปรัมปราประเพณีร้อยแก้ว (traditional prose tale) มากกว่า เพราะว่าลักษณะการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งมายังคนอีกรุ่นหนึ่งนั้นส่วนใหญ่จะเป็นการบอกเล่า และแม้จะมีการเขียนรวมอยู่ด้วย ก็จะเป็นการบันทึกเหมือนกับการบันทึกข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ในบางครั้งเรื่องเล่าจะเข้ามาสู่การรับรู้ของเราในลักษณะของร้อยกรอง เช่นบทขับขานและมหากาพย์ แต่ก็เป็นเพียงส่วนน้อย

คำว่านิทานพื้นบ้านนั้นมีความหมายที่แท้จริงค่อนข้างกว้าง คือมันจะรวมไว้ซึ่งวรรณกรรมร้อยแก้วทุกรูปแบบ ทั้งมุขปาฐะและลายลักษณ์ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นเวลานานปี นักเล่านิทานจะต่างกับนักเขียนสมัยใหม่ตรงที่ว่า นักเล่านิทานยึดมั่นในธรรมชาติดั้งเดิมของข้อมูลที่มีอยู่ ขณะที่นักเขียนสมัยใหม่มุ่งมั่นที่จะเสนอความคิดริเริ่มทั้งในการสร้างสรรค์โครงเรื่องและกลวิธีในการแต่งวรรณกรรมนั้น นักเล่านิทานจะภาคภูมิใจในความสามารถในการสืบทอดเรื่องราวที่เขาได้รับมา นั่นก็คือเขามีต้นตำรับที่ดีและเชื่อแน่ว่าได้รับการยอมรับจากคนในสังคมแล้ว ตัวเขาเป็นผู้นำเอาสิ่งที่ดีนั้นมาเผยแพร่ให้ผู้ฟังและผู้อ่านเพื่อให้เกิดความประทับใจ ต้นตำรับนั้นก็คือนักเล่านิทานผู้ยิ่งใหญ่บางคนหรือผู้สูงอายุผู้จดจำเรื่องราวเก่า ๆ ซึ่งเคยสร้างความประทับใจให้เขามาก่อน และเขาเป็นผู้จดจำเรื่องราวที่เขาชื่นชอบนี้มาถ่ายทอดอีกต่อหนึ่ง ตัวอย่างของผู้เล่าแบบนี้คือชอเซอร์ (Chaucer) และบอคคาชิโอ (Boccacio) ผู้ที่นำโครงเรื่องจากแหล่งข้อมูลที่เป็นต้นตำรับมาเขียน สลับกับการสร้างความคิดริเริ่ม เพื่อมิให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความสงสัยว่าผู้เล่าจะนำเอาเรื่องใหม่ ๆ ที่ไม่มีหลักฐานพอเชื่อถือได้มาหลอกยัดเยียดให้กับประชาชน แม้ว่านักเล่าหรือนักเขียนบางคนจะมีความสามารถอย่างมากก็ตาม เขาก็มักจะยึดอยู่กับต้นตำรับเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเกี่ยวกับพื้นฐานของเทววิทยา ธรรมชาติ และนิยายปรัมปรา ดังนั้นหากเราศึกษาไปถึงแหล่งที่มาของข้อมูลอันเป็นต้นเค้าของงานของชอเซอร์หรือบอคคาชิโอแล้ว การศึกษานี้จะนำเราเข้าไปอยู่ในกระแสของปรัมปราประเพณีที่เป็นเรื่องเล่าโดยตรงเลยทีเดียว

นิทานที่อยู่ในแหล่งรวบรวม (collection) ใหญ่ๆ เช่น นิทานของอินเดีย ตะวันออกใกล้ (บริเวณเอเชียตะวันตกเฉียงใต้ อียิปต์ และประเทศต่าง ๆ ในแหลมบอลข่าน คือยูโกสลาเวีย บุลแกเรีย แอลบาเนีย กรีก และตุรกีส่วนที่เป็นยุโรป) กรีก-โรมันโบราณ และยุโรปสมัยกลาง

เรื่องแต่งที่เก่าแก่และนับว่าเป็นอมตะ มีอายุยืนยาวมานับเป็นพัน ๆ ปี มีการเล่าสู่กันฟังแบบมุขปาฐะมาเป็นเวลานานแล้วจึงมาบันทึกเป็นลายลักษณ์ นิทานลายลักษณ์เหล่านี้เองที่มีผู้นำไปแต่งเติมและประดิษฐ์เป็นวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ทำให้มองเห็นทัศนคติของปัจเจกบุคคลและกลุ่มชนที่เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ

ในสมัยแรก ๆ นักคติชนวิทยามักจะแบ่งนิทานออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ นิยายปรัมปรา และเทพนิยาย เราจะเห็นว่าเนื้อเรื่องของนิทานทั้งสองประเภทนี้เต็มไปด้วยความเชื่ออิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจที่ลึกลับและเหนือวิสัย เช่น เรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้าและวีรบุรุษกึ่งเทพเจ้า แม้ว่ามนุษย์มีทัศนคติต่อนิยายปรัมปราว่าเป็นเรื่องที่น่าจะยอมรับว่ามีส่วนจริง ส่วนเทพนิยายนั้นคือการหลีกหนีจากความเป็นจริง แต่ความเชื่อเหล่านี้ก็คือการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติ ซึ่งแม้ว่าในปัจจุบันจะสามารถอธิบายได้ด้วยวิทยาการด้านอื่น แต่มนุษย์ก็ยังพอใจที่จะเล่าเรื่องเหล่านี้สู่กันฟัง

ในสมัยโบราณ บางสังคมอาจจะมีการเล่านิทานรอบกองไฟในตอนกลางคืน เด็ก ๆ หรืออาจมีผู้ใหญ่ด้วยมานั่งล้อมวงกันเพื่อฟังนิทานและเรื่องราวเก่า ๆ ซึ่งอาจเล่าสืบต่อกันมาโดยมีการตกแต่งเพิ่มเติมเนื้อเรื่อง นั่นคือการเล่านิทานสู่กันฟังในกลุ่ม และบางทีพ่อแม่ก็เล่านิทานให้ลูก ๆ ฟังก่อนนอน เรื่องที่เด็กฟังนี้มักจะเป็นเรื่องที่ส่งเด็กเข้าไปในดินแดนแห่งความฝัน พ่อแม่มักไม่เล่าเรื่องที่เกี่ยวกับพ่อมดแม่มดหรือความรุนแรงร้ายกาจที่จะทำให้เด็กตกใจกลัว

นิทานสำหรับเด็กจะเป็นทั้งลักษณะมุขปาฐะและนิทานลายลักษณ์ เช่น นิทานลายลักษณ์ของ ชาร์ลส์ แปร์โรลต์ (Charles Perrault) และ ฮันส์ คริสเตียน แอนเดอร์เสน (Hans Christian Andersen) ซึ่งเขียนขึ้นมาเพื่อให้คนอ่านโดยเฉพาะ ไม่ได้สนใจกำเนิดของนิทาน หรือบทบาทหน้าที่ของนิทานในสังคมเลย นิทานเหล่านี้ได้รับการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ได้รับการสร้างเป็นภาพยนตร์การ์ตูน เช่น เรื่องสโนว์ไวท์กับคนแคระทั้งเจ็ด เจ้าหญิงนิทรา ซินเดอเรลลา ฯลฯ บางเรื่องก็นำไปแสดงเป็นบัลเลต์ เป็นละครเด็ก เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าในยุคสมัยหนึ่งนั้น ในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลกมีการเล่านิทานโดยมิได้จำกัดว่าการเล่านิทานเป็นเฉพาะเรื่องของเด็กเท่านั้น แต่มันเป็นการให้ความบันเทิงในลักษณะที่สำคัญต่อสมาชิกในสังคม ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ การเล่านิทานจะช่วยเสริมสร้างจินตนาการและช่วยให้เราพ้นจากชีวิตจำเจไปได้อย่างน้อยก็ชั่วขณะหนึ่ง และมันก็เป็นวิธีการหย่อนใจวิธีหนึ่งของมนุษย์ ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมใด

ส่วนใหญ่นักเล่านิทานจะเป็นคนที่ฐานะไม่สู้ดีนัก และอาจจะเป็นคนที่เดินทางท่องเที่ยวพเนจรไปยังที่ต่าง ๆ เขาจะได้เรียนรู้นิทานในชุมชนหลายแห่งและสามารถเล่านิทานได้ในชุมชนเหล่านั้น แต่ถ้าเป็นคนที่อายุมากและพละกำลังเสื่อมถอยลง ก็อาจจะตั้งรกรากอยู่ในหมู่บ้านซึ่งอาจเป็นถิ่นกำเนิดของเขาเอง หรือเป็นหมู่บ้านใหม่ แล้วกลายเป็นสมาชิกของชุมชนในหมู่บ้านนั้น

นักเล่านิทานจะเป็นผู้ที่มีความชำนาญและมีบทบาทในการดำรงรักษานิทานมุขปาฐะเป็นพิเศษ เป็นบุคคลที่สามารถทำให้นิทานมีชีวิตชีวาอยู่ได้ และยังสามารถเผยแพร่นิทานไปยังสังคมอื่น ๆ ด้วย

นอกจากการเล่านิทานเพื่อความบันเทิงแล้ว ยังมีปรัมปราประเพณีแบบอื่น ๆ ที่แพร่กระจายไปในสังคมและชุมชนต่าง ๆ ได้อย่างง่ายดาย เช่น การเล่าเรื่องสั้น ๆ นิทานสัตว์ นิทานคติ เรื่องขำขัน ตำนานสั้น ๆ ของท้องถิ่น เป็นต้น ผู้เล่าอาจจะไม่ถ่ายทอดปรัมปราประเพณีในลักษณะของการรวมกลุ่มกันฟังอย่างเป็นพิธีรีตอง แต่ตัวเขาอาจจะเป็นผู้นำในกลุ่มคนทำงาน และเมื่อวิธีการทำงานเปลี่ยนไป หรือมีการเปลี่ยนแปลงเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำงานนั้น ก็อาจจะมีการเล่าถึงธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการทำงานนั้น ๆ และผู้ได้ฟังก็อาจนำไปถ่ายทอดต่อในลักษณะของผู้สืบทอดโดยทางอ้อม

เดกได้กล่าวถึงนักเล่านิทานของรัสเซียว่ามีคุณสมบัติแตกต่างกันเป็น 4 แบบดังนี้[1]

1. เป็นผู้สืบทอดปรัมปราประเพณีผู้เก็บรักษานิทาน และถ่ายทอดนิทานไปสู่ผู้อื่น

2. เป็นศิลปินผู้ตกแต่งนิทานด้วยพรสวรรค์ของเขา และเขาจะไม่ให้ความสำคัญกับตัวต้นฉบับของนิทาน แต่ให้ความสำคัญกับการเล่า คือการใช้น้ำเสียง การแสดงออกทางสีหน้าและกิริยาท่าทาง

3. เป็นกวี ผู้ที่เปลี่ยนแปลงตัวนิทาน เปลี่ยนโครงเรื่องได้ แม้ว่าจะใช้ข้อมูลปรัมปรามาเล่า

4. เป็นนักแต่งกลอนสด ผู้แตกโครงเรื่องออกเป็นอนุภาค (motif) ย่อย ๆ และนั่นคือการทำลายลำดับเหตุการณ์ในเรื่องเดิม เพื่อที่จะสร้างสรรค์เรื่องใหม่ขึ้นมาอย่างอิสระตามความคิดของเขา

วิวัฒนาการของการเล่านิทาน

มนุษย์รู้จักการเล่านิทานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เพราะนิทานเป็นรูปแบบของ

---

[1] *Ibid.*, p.173.

ลักษณะการถ่ายทอดปรัมปราประเพณี

ถ้าหากปรัมปราประเพณีเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดไปโดยพ่อแม่เป็นผู้ส่งผ่านให้ลูก ๆ หรือผู้รับการถ่ายทอดมีโอกาสที่จะฟัง หรือสังเกตการปฏิบัติประเพณีซ้ำ ๆ กันแล้ว ลักษณาการของการเผยแพร่ประเพณีก็คือ ตัวผู้ถ่ายทอดโดยตรงเดินทางไปยังที่ไหน เขาก็มีโอกาสที่จะถ่ายทอดประเพณีที่นั่น หากเป็นที่ต้องการของคนในชุมชนหรือสังคมนั้น แต่ถ้าเขาอยู่ที่สังคมนั้นเป็นระยะเวลาสั้น ๆ ปรัมปราประเพณีที่เขานำมาถ่ายทอดก็มีโอกาสที่จะฝังรกรากอยู่ที่นั่นอยู่บ้าง แต่จะไม่ลึกซึ้งพอที่จะทำให้คนในชุมชนจดจำไปถ่ายทอดต่อในลักษณะของผู้สืบทอดโดยตรง คงเป็นได้แต่เฉพาะผู้สืบทอดโดยทางอ้อม เพราะระยะเวลาที่เขาอยู่ในชุมชนนั้นสั้นเกินไป

เมื่อมีผู้อพยพโยกย้ายไปตามจังหวัดหรือท้องถิ่นต่าง ๆ เขาจะนำปรัมปราประเพณีไปถ่ายทอดเผยแพร่ด้วยและในที่สุดประเพณีนั้นก็อาจจะแพร่หลายไปทั่วประเทศ ตัวผู้ถ่ายทอดซึ่งเป็นผู้สืบทอดโดยตรงมักจะมีโอกาสได้พบปะกับผู้สืบทอดโดยทางอ้อมอยู่เสมอ ในการที่จะเผยแพร่ประเพณีแบบเดียวกัน แต่จะได้พบกับผู้สืบทอดโดยตรงเช่นเดียวกับตัวเขาเองอยู่บ้าง ดังนั้นตัวปรัมปราประเพณีที่ผู้สืบทอดแต่ละคนถ่ายทอดออกมานั้นจะผสมผสานกันและมีวิวัฒนาการขึ้นมาเป็นอีกระดับหนึ่ง และอาจจะกลายเป็น "รูปแบบดั้งเดิม" ของท้องถิ่นนั้น ๆ ไป ในกรณีที่ผู้สืบทอดประเพณีโดยตรงอพยพโยกย้ายไปยังประเทศใหม่ ดินแดนใหม่ การถ่ายทอดจะมีปัญหาและเงื่อนไขมากกว่าการปฏิบัติในประเทศเดียวกัน ตัวเขาก็อาจจะกลายเป็นผู้สืบทอดโดยทางอ้อมไปโดยปริยาย

นักเล่านิทาน

ลินดา เดก[1] กล่าวว่า ผู้สืบทอดปรัมปราประเพณีโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเล่านิทานจะเป็นผู้ที่มีความจำดีและแม่นยำ จดจำนิทานไว้ได้เป็นจำนวนมาก และสามารถรักษาลีลาการเล่าเฉพาะตัวไว้ได้อย่างดี ถึงแม้ว่าเขาอาจจะได้เรื่องที่เล่านั้นมาจากต้นฉบับตัวเขียนก็ตาม เขาก็จะซื่อสัตย์ต่อต้นฉบับ คือไม่เปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่องให้ผิดแผกแตกต่างไปจากเดิม

[1] Dégh, *op. cit.*, p.166.

ผู้ตรวจสอบอีกด้วย คือ ถ้าประเพณีนั้น ๆ ผิดพลาดหรือถูกบิดเบือนไป คนพวกนี้จะทราบและแก้ไขได้อย่างง่ายดาย ซึ่งเรื่องนี้เป็นเรื่องที่สำคัญมากในการที่จะช่วยให้ประเพณีคงอยู่ได้อย่างคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่เขาจะไม่ถ่ายทอดประเพณีโดยตรงเท่านั้น

หากจะกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างผู้สืบทอดโดยตรง กับผู้สืบทอดโดยทางอ้อมแล้ว เราไม่สามารถที่จะกำหนดความแตกต่างให้ตายตัวลงไปได้ เพราะว่าคุณสมบัติของผู้สืบทอดทั้งสองแบบนี้เป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นและแปรเปลี่ยนได้ ผู้สืบทอดโดยตรงอาจกลายเป็นผู้สืบทอดโดยทางอ้อมได้ด้วยเหตุผลหลายประการ ซึ่งเป็นกรณีของผู้สืบทอดประเพณีพิเศษเฉพาะที่เขาได้ผ่านพบในวัยเด็ก ผู้เล่านิทานโดยตรงอาจจะกลายเป็นผู้สืบทอดประเพณีของนิทานโดยทางอ้อม เมื่อไม่มีใครสนใจฟังนิทานของเขาอีกต่อไป และเหตุการณ์แบบนี้สามารถเกิดขึ้นได้จากเหตุผลหลายประการ เช่น ในการปฏิรูปศาสนา ปรัมปราประเพณีต่าง ๆ จำนวนมากจะกลายเป็นสิ่งที่ตกค้างล้าสมัย เพราะว่ามันไม่ลงรอยสอดคล้องกับรูปแบบใหม่ของศาสนานั้น ๆ และผู้สืบทอดประเพณีก็ไม่ชอบหรือมีอคติต่อรูปแบบใหม่นี้ เขาจึงหมดความกระตือรือร้นที่จะถ่ายทอดประเพณีให้กับผู้อื่น กรณีที่คล้ายคลึงกันก็คือการปฏิวัติ การปฏิรูปการปกครอง และการปฏิรูปสังคม

ในทำนองเดียวกัน ผู้สืบทอดประเพณีทางอ้อมก็อาจเปลี่ยนแปลงมาเป็นผู้สืบทอดโดยตรงได้โดยการที่เขาได้คุ้นเคยกับประเพณีนั้นมากพอ คือได้ยินได้ฟังซ้ำ ๆ กัน หรือได้มองเห็นการปฏิบัติซ้ำ ๆ กันจนกระทั่งเขาเกิดความเคยชินกับมันและสามารถที่จะถ่ายทอดมันได้ด้วยตัวเอง และนี่คือพัฒนาการของผู้ที่ได้ชื่อว่าสืบทอดประเพณีโดยตรง แต่มิได้หมายความว่าผู้สืบทอดทุกคนจะมีขั้นตอนของการพัฒนาตนเองแบบเดียวกันนี้ เพราะในกรณีเช่นนี้จะมีคนจำนวนน้อยเท่านั้นที่พัฒนาจากผู้สืบทอดโดยทางอ้อมมาเป็นผู้สืบทอดโดยตรง ส่วนคนกลุ่มใหญ่ที่นอกเหนือไปจากนี้ก็จะมีลักษณะเป็นผู้สืบทอดโดยทางอ้อมไปจนชั่วชีวิตของเขา

อย่างไรก็ตาม การที่บุคคลที่อยู่ในสังคมจะมีลักษณะเป็นผู้สืบทอดปรัมปราประเพณีโดยตรง หรือโดยทางอ้อมนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่าเขามีทัศนคติต่อปรัมปราประเพณีอย่างไร แต่ขึ้นอยู่กับว่าเขาสามารถถ่ายทอดประเพณีนั้นได้อย่างไร ถ้าพิจารณาประเพณีที่มีอยู่อย่างมั่นคงแล้วในสังคมของบุคคลนั้น ลักษณะการถ่ายทอดของเขาควรจะเป็นการถ่ายทอดโดยตรง แต่ตัวเขาเองจะกลายเป็นผู้สืบทอดโดยทางอ้อมไปในเวลาเดียวกัน หากมีประเพณีอย่างอื่นที่เขาเพียงแต่รู้จักแต่มิได้คุ้นเคย นั่นก็คือเขาถ่ายทอดประเพณีจำนวนน้อยโดยตรง แต่ถ่ายทอดประเพณีจำนวนมากโดยทางอ้อม

2. ผู้สืบทอดโดยทางอ้อม (passive bearers) คือ ผู้ที่อยู่ในสังคมหรือชุมชน และรู้จักประเพณีนั้น ๆ พอที่จะเล่าหรือกล่าวถึงได้ถ้าได้รับการขอร้อง แต่เขาจะไม่อนุรักษ์ และไม่ทำให้ประเพณีนั้นแพร่หลายไป

ความสำคัญของผู้สืบทอดปรัมปราประเพณี

วิธีการที่ง่ายที่สุดที่บุคคลจะเป็นผู้สืบทอดโดยตรงได้ ก็คือ การได้รับมรดกทางวัฒนธรรมมาจากครอบครัวของเขานั่นเอง เพราะเด็ก ๆ ที่เติบโตขึ้นมาในสถาบันเบื้องต้นคือครอบครัวนั้นจะได้ยินได้ฟังกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อย่างซ้ำซาก ได้ฟังเรื่องราว นิทาน ตำนาน เพลง ฯลฯ และได้สังเกตจดจำธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ไว้ สิ่งเหล่านี้เองที่จะสอนให้เขานำประเพณีแบบเดียวกันไปถ่ายทอดให้คนอื่น ในกรณีแบบนี้ ถ้าเราเปรียบเทียบสาระสำคัญของปรัมปราประเพณีของเด็กหลาย ๆ คนในครอบครัวเดียวกัน เมื่อเขาได้รับการสั่งหรือการขอร้องจากพ่อแม่ให้ทำหน้าที่แบบผู้สืบทอดนี้ สาระจะต่างกันมาก เพราะเด็ก ๆ มีภาวะของจิตใจต่างกันและมีความโน้มน้าวทางอารมณ์ไม่เหมือนกัน และเด็ก ๆ จะสามารถเลือกปฏิบัติในประเพณีคนละอย่างกันได้ เนื่องจากประเพณีที่ปฏิบัติกันอยู่ในครอบครัวจะเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ด้วยเหตุนี้เด็ก ๆ ทั้งชายและหญิงจะเติบโตขึ้นมาท่ามกลางประเพณีที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวใหญ่ ๆ ที่มีลูกหลายคน เด็กบางคนจะใกล้ชิดกับพ่อหรือแม่ หรือทั้งคู่เป็นเวลานาน และในลักษณะที่สนิทสนมกว่าพี่น้องของเขา

นอกจากครอบครัวแล้ว เด็ก ๆ ยังมีโอกาสที่ได้รับประเพณีและถ่ายทอดมันได้อย่างดี เพราะนำตัวเข้าไปใกล้ชิดกับกิจกรรมของชุมชน เช่น ในสมัยก่อนนี้คนในหมู่บ้านจะทำงานร่วมกัน หรือมีงานเลี้ยง มีกิจกรรมที่ให้ความบันเทิง เป็นต้น เด็กอาจได้รับรู้และเรียนรู้ประเพณีจากครอบครัวอื่น ๆ จากเพื่อนฝูง และจากที่ที่เขาไปใช้ชีวิตอยู่ เช่น เมื่อถูกเกณฑ์ทหารหรือไปโรงเรียน แต่มิใช่ว่าทุกคนจะกลายเป็นผู้สืบทอดโดยตรงได้ บางคนก็มีความสามารถเป็นได้เพียงผู้สืบทอดโดยอ้อมเท่านั้น

ถ้าหากไม่มีผู้สืบทอดโดยตรงปรากฏตัวแล้ว ปรัมปราประเพณีจะไม่อาจคงอยู่ได้อีกต่อไป มันจะสูญสลายไปในที่สุด แต่ถ้ายังมีผู้สืบทอดโดยทางอ้อมแล้ว ก็ยังเป็นไปได้ที่เราจะหาข่าวสารได้จากเขา ซึ่งบางทีข่าวสารนี้ก็ค่อนข้างจะสมบูรณ์ แต่ส่วนใหญ่แล้วข่าวสารจากผู้สืบทอดโดยทางอ้อมนี้จะไม่แน่นอนและไม่ปะติดปะต่อกัน ยิ่งไปกว่านั้นผู้สืบทอดโดยทางอ้อมยังมีงานที่สำคัญคือการทำให้ปรัมปราประเพณีนี้สะท้อนกลับมาสู่สังคม และยังทำหน้าที่เหมือน

อย่างไรก็ตาม การลงความเห็นของเบนฟีย์ว่านิทานมีกำเนิดขึ้นในอินเดียเท่านั้นและได้แพร่ไปสู่ประเทศอื่น ๆ เป็นความคิดที่ไม่สมเหตุสมผลและขัดกับหลักความจริง สำนักที่ต่อต้านความคิดของเบนฟีย์สำนักหนึ่งก็คือ สำนักนักคติชนฟินแลนด์ ซึ่งใช้สามัญสำนึกมาช่วยในการกำหนดความเห็นที่ว่า นิทานน่าจะเกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของคนในหลาย ๆ แห่ง และความเห็นนี้ก็สอดคล้องกับความเป็นไปได้ในแง่ที่ว่า นิทานที่ผิดแผกแตกต่างกันน่าจะเผยแพร่ออกมาจากจุดหรือสถานที่ต่าง ๆ กัน แต่นักคติชนฟินแลนด์มุ่งไปพิจารณาเส้นทางของนิทาน คือ การที่นิทานเดินทางไปยังดินแดนต่าง ๆ คือการอพยพโยกย้ายของนิทานเปรียบได้กับกระแสน้ำที่หลั่งไหลจากประเทศบ้านเกิดเมืองนอนไปยังประเทศอื่น ๆ ที่นิทานไปปรากฏตัวอยู่ หรือเปรียบเสมือนกับระลอกคลื่นรูปวงแหวนที่เกิดจากการโยนก้อนหินลงไปในน้ำ พวกเขาไม่ได้ศึกษาเรื่องหนึ่งที่ควรจะให้ความสนใจอย่างมาก คือ ความเป็นไปของปรัมปราประเพณี

ปรัมปราประเพณีนั้นเปรียบเสมือนกับสมบัติส่วนรวมของคนพื้นบ้าน และเราสามารถพบได้ "ในส่วนลึกของวิญญาณของปวงชน" ปรัมปราประเพณีแต่ละอย่าง เช่น นิทาน ตำนาน หรือธรรมเนียมประเพณี จะมีผู้สืบทอด (bearer) ของมันเองเสมอ แต่ผู้สืบทอดนี้จะแตกต่างกันไปตามชนิดของประเพณีและตามจำนวนคนในชุมชนนั้น ประกอบกับคุณสมบัติของตัวผู้สืบทอดเองด้วย เช่น หากเราต้องการทราบถึงประเพณีการล่าสัตว์ในชุมชนแห่งหนึ่ง แต่เราไต่ถามจากผู้หญิงในชุมชนนั้น เราจะไม่ได้รับคำตอบที่ถูกต้องแท้จริงเลย และถ้าเราไต่ถามจากผู้ชายก็จะมีผู้ชายจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่สามารถตอบได้ ไม่ใช่ผู้ชายทั้งหมด และประเพณีอื่น ๆ ก็จะเป็นแบบเดียวกันนี้

ปรัมปราประเพณีเป็นสิ่งที่ผูกพันอยู่กับวัฏจักรของสังคม ครอบครัว เขตเมือง กลุ่มคนทำงาน ฯลฯ ดังนั้นถ้าเราต้องการที่จะรู้จักความเป็นไปของมัน รู้จักกำเนิด และวิวัฒนาการของมันแล้ว แรกที่สุดเราต้องให้ความสนใจกับวัฏจักรเหล่านี้ และสนใจในตัว**ผู้สืบทอดปรัมปราประเพณี**ด้วย

ฟอน ซีโดว์ เสนอว่า ผู้สืบทอดปรัมปราประเพณี หรือ bearers of tradition แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทดังนี้

1. ผู้สืบทอดโดยตรง (active bearers) คือ ผู้ที่สร้าง อนุรักษ์ประเพณี และถ่ายทอดประเพณีด้วย

ในช่วง ค.ศ. 1940 มีความเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษาวรรณคดี ซึ่งมีผลกระทบต่อการศึกษาคติชนด้วย นักคติชนวิทยาผู้มีชื่อเสียง เช่น พร็อพพ์ถูกตำหนิที่นำเอาทฤษฎีสากลและการเปรียบเทียบนิทานตามแบบตะวันตกมาใช้ จนกระทั่งหลังจาก ค.ศ. 1948 แล้ว นักคติชนวิทยาจึงหันกลับมาอ้างอิงแนวคิดแบบยุโรปตะวันตกอีก

ค.ศ. 1956 นักคติชนวิทยาสนใจศึกษาปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบของนิทานมากขึ้น หนังสือที่วิเคราะห์รูปแบบนิทานของพร็อพพ์ คือ Morphology of the Folktale ซึ่งตีพิมพ์ในรัสเซียใน ค.ศ. 1928 ได้รับการยอมรับและเผยแพร่ในโลกซีกตะวันตกโดยการแปลเป็นภาษาอังกฤษใน ค.ศ. 1958 เรื่องนี้จึงได้รับการตีพิมพ์อีกครั้งหนึ่งในรัสเซีย ใน ค.ศ. 1969[1]

การเก็บรวบรวมข้อมูลทางคติชนมาศึกษาวิเคราะห์ในรัสเซียเป็นเรื่องน่าสนใจที่ว่ามันเป็นการศึกษาประเพณีเก่า ๆ ที่เชื่อมโยงกับกระบวนการสำคัญในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติและกับเสรีภาพของชาติด้วย การค้นคว้าของนักคติชนวิทยารัสเซียได้เผยแพร่ไปยังโลกซีกตะวันตกเป็นจำนวนไม่น้อย และแนวคิดแบบรูปแบบนิยม (Formalism) ของนักวิชาการของรัสเซียก็ได้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง เป็นแนวทางให้ผู้อื่นได้นำไปใช้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมให้กว้างไกลต่อไป

ผู้สืบทอดปรัมปราประเพณี

คาร์ล วิลเฮล์ม ฟอน ซีโดว์ (Carl Wilhelm von Sydow)[2] กล่าวว่า การศึกษาคติชนในสมัยแรก ๆ นั้น สำนักความคิดต่าง ๆ ไม่ค่อยให้ความสนใจกับปัญหาที่ว่าปรัมปราประเพณีขยายตัวและแพร่ไปได้อย่างไร ไม่ว่าจะเป็นสำนักนักศึกษานิยายปรัมปราของเยอรมนีหรือสำนักนักมานุษยวิทยาอังกฤษ ต่างก็มองว่าปรัมปราประเพณีนั้นเป็นเพียงมรดกทางสังคม แต่ไม่ได้สนใจในเรื่องการแพร่กระจายของมันจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่งเท่าที่ควร จนกระทั่งเบนฟีย์เสนอแนะทฤษฎีของเขาขึ้นมาที่ว่านิทานพื้นบ้านทั้งหลายมีกำเนิดขึ้นที่อินเดีย และได้แพร่กระจายไปทั่วโลก แง่ความเห็นเกี่ยวกับปรัมปราประเพณีถูกละเลยไป และนักวิชาการไปให้ความสนใจในทฤษฎีของการอพยพโยกย้ายแทน

---

[1] *Ibid.*, p.9.

[2] Laurits Bodker, ed. *C.W. von Sydow : Selected Papers on Folklore* (Copenhagen : Rosenkilde and Bagger, 1948), p.11.

กรรมาชีพ ในระยะเวลาก่อน October Revolution หรือการรัฐประหารในรัสเซียเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม ค.ศ. 1917 ซึ่งทำให้เกิดการก่อตั้งระบบบริหารของโซเวียตในปัจจุบันนั้น พวกนักคติชนวิทยาสนใจเทพนิยาย bylina และเพลงประวัติศาสตร์ ความสนใจนี้ยังมีสืบต่อมาหลังการปฏิวัติ แต่ความคิดอ่านบางอย่างเริ่มเปลี่ยนแปลงไป พวกเขาไม่สนใจหลักของระเบียบวิธีปฏิบัติตามประเพณี (traditionality) แต่จะขยายคำจำกัดความของคติชนออกไป และพยายามจะพิสูจน์ว่าข้อสมมติฐานเกี่ยวกับการตกต่ำและการสูญสลายไปของคติชนนั้นไม่เป็นความจริง แต่พยายามคงไว้ซึ่งความคิดที่ว่า "ภายใต้เงื่อนไขของความเป็นจริงทางสังคมนิยม คติชนมีรูปแบบที่ใหม่และสืบทอดต่อมาทั้งในด้านคุณภาพและเนื้อหา"[1]

สำหรับในรัสเซียนั้น คติชนถูกพิจารณาว่าเป็นวิถีทางที่จะทำให้ตระหนักในลัทธิสังคม-นิยมและคอมมิวนิสต์ มีคุณค่าอย่างมากต่อกลุ่มชนและอยู่ใกล้ชิดกับหัวใจของปวงชน แต่แม้ว่านักคติชนวิทยาจะทราบถึงความสำคัญของคติชนในแง่สังคมและการเมืองก็ตาม เขาก็ไม่ได้คล้อยตามคตินิยมบางประการ เช่น ลัทธิมาร์กซิสต์ แต่พวกเขายังยึดมั่นอยู่ในคตินิยมของสังคมคนชั้นกลาง ซึ่งใกล้เคียงกับกระบวนการทางความคิดของพวกชนชั้นกลางในยุโรปและในรัสเซียก่อนที่จะมีการปฏิวัติ คือการวิเคราะห์บทบาทของชาวชนบทและชนชั้นกรรมาชีพในการสร้างสรรค์คติชน เช่น การขับร้อง bylina นั้น เข้าใจว่าเดิมเกิดขึ้นในกลุ่มชนชั้นสูง ต่อมานักขับเพลงอาชีพและตัวตลกในกลุ่มชนชั้นต่ำกว่านำไปขับร้องและแพร่หลายไปตามชนบท คนพวกนี้เองที่ทำให้ bylina แพร่กระจายไปในศตวรรษที่ 16 และ 17[2]

ในช่วง ค.ศ. 1930 พวกนักคติชนวิทยาสนใจที่จะศึกษาการสร้างสรรค์คติชนแบบใหม่ คือ การเล่านิทาน ขับร้องเพลง หรือ bylina นั้น เป็นกิจกรรมที่เลียนแบบคติชนดั้งเดิม คือมีการใช้อนุภาค (motif) และลักษณะคำประพันธ์แบบของเดิมที่มีอยู่แล้ว แต่ใช้ชีวิตของคนที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นมาเป็นหัวเรื่อง ตัวพระเอกหรือวีรบุรุษในเรื่องจะเป็นพวกผู้นำทางการเมืองและการทหาร เช่น เลนิน สตาลิน และคนอื่น ๆ

---

[1]Felix J.Oinas and Stephen Soudakoff, ed. *The Study of Russian Folklore* (Bloomington : Indiana University Press, 1975), p.6.

[2]*Ibid.*. p.7.

กระทั่งมาถึงศตวรรษที่ 18 จึงมีคนรัสเซียรวบรวมและบันทึกข้อมูลของวรรณกรรมโดยเริ่มการรวบรวมเพลงพื้นบ้านและนิทานตามแบบที่นักวิชาการในยุโรปตะวันตกกระทำ มีผู้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายคน แต่การรวบรวมนิทานพื้นบ้านที่จัดว่าเป็นมาตรฐานก็คือการรวบรวมของ เอ.เอ็น.อฟานาสเยฟ (A.N. Afanas'ev)ซึ่งเป็นเทพนิยายของรัสเซียจำนวน 100 เรื่อง

ประมาณ ค.ศ. 1860 นักวิชาการของรัสเซียมีความสนใจศึกษาข้อมูลทางคติชนเพิ่มขึ้นมากเนื่องจากมีการค้นพบ bylina หรือโคลงขับสรรเสริญวีรบุรุษ (heroic epic song) ของรัสเซีย และมีผู้รวบรวม bylina นี้มาตีพิมพ์ เป็นเหตุให้มีการตีพิมพ์ข้อมูลแบบอื่น ๆ ด้วย เช่น นิทานและปริศนา นักวิชาการของรัสเซียได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของนักวิชาการในยุโรปมาก เช่น แนวคิดแบบของกริมม์ และผู้ที่มีความเห็นแนวเดียวกับกริมม์คือ อเดลเบิร์ท คูห์น (Adelbert Kuhn) วิลเฮล์ม ชวาร์ทส์ (Wilhelm Schwartz) แมกซ์ มึลเลอร์ (Max Müller) และคนอื่น ๆ ที่มีความเห็นสอดคล้องกันในทฤษฎีนิยายปรัมปรา (mythological theory) ซึ่งพยายามอธิบายว่าการสร้างสรรค์วรรณกรรมมุขปาฐะเป็นผลเนื่องมาจากตำนานปรัมปราของกลุ่มชนที่ใช้ภาษาตระกูลอินโด-ยุโรเปียน หรือบางทีก็เชื่อในทฤษฎีการหยิบยืมวัฒนธรรมของธีโอดอร์ เบนฟีย์ (Theodor Benfey) และแนวความคิดของกลุ่มนักมานุษยวิทยาอังกฤษ ซึ่งนำโดยเอ็ดเวิร์ด บี. ไทเลอร์ (Edward B.Tylor) และแอนดรู แลงก์ (Andrew Lang) ส่วนที่นอกเหนือไปจากนี้ก็มีกลุ่มนักประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรง

หลังจากการปฏิวัติของพวกบอลเชวิก (Bolshevik) คือประมาณ ค.ศ. 1920 นักวิชาการก็นำแนวคิดแบบรูปแบบนิยม (formalistic) ที่เคยใช้ในการศึกษาวรรณคดีมาใช้กับการศึกษาคติชนด้วย กล่าวคือมีการศึกษาโครงสร้างของนิทาน และโครงสร้างของ bylina สาเหตุที่มีการนำแนวคิดนี้มาใช้วิเคราะห์นิทานเพราะว่า นักวิชาการบางคนเช่น วลาดิมีร์ พร็อพพ์ (Vladimir Propp) ไม่เห็นด้วยกับการนำแนวคิดแบบภูมิ-ประวัติ (Historic-Geographic Method) ของนักคติชนฟินแลนด์มาใช้ในการศึกษาแหล่งกำเนิดและการแพร่กระจายของนิทานพื้นบ้าน และไม่ยอมรับการนำแบบเรื่องนิทานพื้นบ้านของแอนทิ อาร์น (Antti Aarne) มาวิเคราะห์นิทานรัสเซีย แต่ทฤษฎีของพร็อพพ์ก็ไม่ได้รับความนิยมด้วยเช่นกัน ทั้งการศึกษาแนวรูปแบบนิยมและระเบียบวิธีภูมิ-ประวัติ จึงต้องล้มเลิกไปโดยปริยาย

ในช่วงศตวรรษที่ 20 นักคติชนวิทยารัสเซียหันมาเพ่งเล็งการนำคติชนมาใช้ในสังคมมากกว่าจะเป็นการค้นคว้าหาแหล่งกำเนิดและการแพร่กระจายของคติชน พวกเขาค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับการจลาจลในการปฏิวัติ การเสียดสีพวกขุนนางและพระ และคติชนของพวกชนชั้น

การเล่านิทานนิยายในอินเดียนั้นมีส่วนทำให้คนฟังเปลี่ยนบรรยากาศจากชีวิตจริงไปบ้าง เพราะบางเรื่องก็เป็นเรื่องที่ใช้จินตนาการสูง แต่ถึงแม้จะมีเรื่องเกี่ยวกับอภินิหาร หรือความเก่งกล้าสามารถที่มนุษย์ธรรมดาไม่อาจทำได้ก็ตาม ผู้เล่าก็จะใช้วิธีการสอนให้ผู้ฟังเผชิญความจริงและแก้ปัญหาในชีวิตด้วยวิธีการของตนเอง

การเล่านิทานในเมืองไทยก็มีหลักฐานบันทึกไว้ว่า คนไทยเรามีการเล่านิทานเป็นมหรสพเพื่อสร้างความบันเทิงแก่ผู้ฟัง ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในหนังสือ "ตำนานเสภา" ว่า การเล่านิทานให้ผู้อื่นฟังนั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณในประเทศอินเดียสมัยพุทธกาลก็มีคนไปรับจ้างเล่านิทานให้คนฟังในที่ประชุมชน ในประเทศไทยมักมีในงานต่าง ๆ เช่น งานโกนจุก ก็มีการหาคนมาเล่านิทานให้คนที่มาในงานฟัง แต่ว่าการเล่านิทานเป็นร้อยแก้วนั้น เมื่อเล่าไปนาน ๆ เข้าก็รู้สึกว่าจืดชืดและคนฟังเบื่อ ผู้เล่าจึงคิดแต่งกลอนขึ้นขับเป็นลำนำสลับไปกับการเล่านิทาน โดยเลือกเอาตอนที่สำคัญ ๆ คือตอนเข้าพระเข้านาง ตอนชมดง ตอนชมโฉม ฯลฯ มาแต่งเป็นกลอนว่าสลับกับร้อยแก้ว เรียกว่า "นิทานทรงเครื่อง"

การเล่านิทานในอีกสังคมหนึ่งที่น่าสนใจคือในประเทศรัสเซีย เนื่องจากนิทานเป็นสิ่งที่แพร่หลายอยู่ในกลุ่มชนชาวรัสเซียทุกลำดับชั้น ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูง พวกข้าราชการ ชาวชนบท และชนชั้นกรรมาชีพ ชนชั้นสูงบางกลุ่มนิยมฟังการเล่านิทานก่อนนอน เพื่อความบันเทิงความพอใจ หรือเพื่อเป็นการกล่อมให้นอนหลับสบาย แต่พวกชนชั้นที่ต่ำกว่า เช่น ชาวชนบท ชาวประมง กรรมกร และผู้ใช้แรงงานทั้งหลาย จะเกี่ยวข้องกับนิทานมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ และคนเหล่านี้จะเป็นนักเล่านิทานหรือนักขับเพลงเก่ง ๆ กันเป็นจำนวนมาก การเล่านิทาน หรือการขับเพลงของพวกเขาเป็นแบบมุขปาฐะมาเป็นเวลาช้านานโดยไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เนื่องจากเหตุผลประการหนึ่ง คือ พวกเขาเชื่อกันว่า การเขียนหนังสือเป็นเรื่องของพวกที่ทำงานแบบนั่งกับโต๊ะ ซึ่งจะพิจารณาว่าเรื่องเล่า และกวีนิพนธ์เหล่านี้เป็นเรื่องที่ต่ำ เป็นความคิดที่ป่าเถื่อน ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องที่น่าแปลกใจที่ผู้ที่สนใจเริ่มบันทึกข้อมูลของวรรณกรรมมุขปาฐะของรัสเซียกลับเป็นคนต่างชาติ

ในช่วง ค.ศ. 1619–1620 ริชาร์ด เจมส์ (Richard James) ชาวอังกฤษที่ไปอยู่ในรัสเซียได้บันทึกเพลงประวัติศาสตร์ของรัสเซีย และแซมมวล คอลลินส์ (Samuel Collins) แพทย์ชาวอังกฤษที่อยู่ในราชสำนักรัสเซียในช่วง ค.ศ. 1660 ได้บันทึกนิทานรัสเซียไว้หลายเรื่อง จน

แพร่หลายและยืนยงอยู่ในสังคมของชาวชนบท เนื่องจากชาวชนบทที่มั่งคั่งจะไม่สนใจการฟังนิทานเพื่อความบันเทิงอีกต่อไป เราก็ล่าวได้แต่เพียงว่า นิทานมีชีวิตยืนยาวอยู่ในกลุ่มชนชั้นต่ำที่สุดในสังคม ซึ่งสิ่งนี้เป็นผลให้ส่วนประกอบของนิทานเปลี่ยนแปลงไป เช่น พระเอกที่เคยเป็นเจ้าชายก็เปลี่ยนไปเป็นช่างไม้ ช่างตัดเสื้อ ช่างทำสี ช่างทำไม้กวาด เป็นต้น

ในสังคมตะวันออก การเล่านิทานในสังคมอินเดียโบราณดูเหมือนจะมีความสำคัญและน่าสนใจเป็นอย่างมาก สิทธา พินิจภูวดล[1] กล่าวถึงมนุษย์ในสังคมอินเดียโบราณว่ามีสัมพันธภาพอย่างแน่นแฟ้นกับศาสนาและความเชื่อถือเรื่องเทพเจ้า ในตอนแรกพวกเขานับถือพรหมเป็นพระเจ้าสูงสุด แต่แล้วก็ไม่พอใจที่มีเทพเจ้าเพียงองค์เดียว จึงสร้างขึ้นให้มีหลายองค์เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์บ้านเมือง ที่แตกแยกเป็นอาณาจักรย่อย ๆ หลายอาณาจักร เพื่อที่พลเมืองจะได้เลือกนับถือเทพเจ้าของตน เพราะเป็นไปไม่ได้ที่ผู้คนจะนับถือเทพเจ้าองค์เดียวร่วมกัน เทพเจ้าที่พราหมณ์ยกขึ้นสูงเท่าเทียมกับพรหม คือศิวะ และวิษณุ หรือพระนารายณ์ของคนไทย แล้วสืบเสาะว่าพวกประชาชนพลเมืองนับถือเทพองค์ใดมากที่สุด หลังจากนั้นก็ผูกเรื่องนิทานนิยายเกี่ยวกับเทพเจ้าขึ้นมา นิทานนี้มีทั้งเรื่องที่ดีและเรื่องที่ทำให้เทพเจ้าเสื่อมเสีย เช่น เรื่องพระอินทร์ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นชู้กับภรรยาของโยคีจนถูกสาปให้มีโยนีเกิดขึ้นตามร่างกายของพระอินทร์ถึงพันแห่ง แล้วพระศิวะก็เสด็จมาช่วยเหลือผ่อนให้หนักเป็นเบา คือทำให้โยนีกลายเป็นรูปตา ด้วยเหตุนี้พระอินทร์จึงได้ชื่อว่าท้าวสหัสนัยน์ หรือ พันตา

สิทธา พินิจภูวดล ให้ข้อคิดเห็นต่อไปว่า นิทานนิยายเกี่ยวกับเทพเจ้าของฮินดูมีลักษณะแตกต่างกันหลายอย่าง จนบางครั้งก็ขัดแย้งกันเอง ผู้เล่าส่วนใหญ่คือพราหมณ์ เพราะผู้คนส่วนใหญ่อ่านหนังสือไม่ออก พวกเขาจะรู้เรื่องวรรณคดีและนิทานนิยายด้วยการฟัง ดังนั้นพราหมณ์จะดัดแปลงเนื้อหาของนิทานนิยายนี้ให้เหมาะสมกับผู้ฟังในแต่ละเผ่า แต่ละท้องถิ่น ซึ่งจะมีชีวิตความเป็นอยู่ และทัศนคติไม่เหมือนกัน โดยแทรกสภาพแวดล้อมในสังคมของผู้ฟังลงไปในนิทาน แต่ว่าเนื้อหาสาระสำคัญและวัตถุประสงค์ที่เป็นแก่นแท้ของนิทานแต่ละเรื่องจะไม่เปลี่ยนแปลง

นอกจากนิทานนิยายของฮินดูแล้ว ในสมัยต่อมาก็มีนิทานชาดกซึ่งเชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นศาสดาแห่งพุทธศาสนาเป็นผู้เล่า การเล่านี้มีจุดประสงค์คือ สร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้ฟัง โดยอ้างว่านิทานเหล่านี้เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ๆ และผู้เล่าก็ต้องการให้นิทานชาดกเป็นเรื่องที่สั่งสอนศีลธรรมจรรยาแก่ประชาชน โดยไม่ได้ใช้วิธีการสั่งสอนตรง ๆ แต่เล่านิทานเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบซึ่งจะทำให้ผู้ฟังจดจำและเชื่อถือได้ง่ายกว่า

---

[1]สิทธา พินิจภูวดล และนิตยา กาญจนะวรรณ, *ความรู้หัวไปทางวรรณกรรมไทย*, พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์, 2520, หน้า 365-6.

สั้น ๆ ซึ่งเราจะพบนักเล่าประเภทนี้ได้บ่อย ๆ ตามหมู่บ้านหรือชุมชนเล็ก ๆ แต่ตามความเป็นจริงแล้วเขาไม่ได้มีบทบาทของนักเล่านิทานที่แท้จริงเลย เขาเพียงแต่นำสิ่งที่เขารู้มาเสนอในรูปแบบใหม่ และไม่ใช่สิ่งที่มีคุณค่าพอแก่การอนุรักษ์ไว้

นักเล่านิทานที่แท้จริงคือคนที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งเขาจะปรากฏตัวในการทำงานร่วมกันของชุมชน เช่น งานเกษตรกรรมที่ต้องทำร่วมกันในกลางแจ้ง หรือการทำงานในร่ม เช่น การปั่นฝ้ายและการเย็บผ้านวม ส่วนในตอนกลางคืนนั้น คนในครอบครัวและแขกเหรื่อจะนั่งล้อมรอบเตาผิงในบ้านหรือรอบกองไฟในคอกสัตว์ และฟังนิทานกันในความมืดสลัวนั้น เพราะเชื่อกันว่าความมืดจะช่วยให้คนฟังมีจินตนาการกว้างขวาง และทุกคนจะวาดภาพของความมหัศจรรย์ไปได้ต่าง ๆ กัน

การเล่านิทานในฤดูหนาวจัดว่าเป็นธรรมเนียมประเพณีทั่วทั้งยุโรป และในบางประเทศบางท้องถิ่นก็มีกำหนดเวลาเป็นช่วง ๆ ในรอบปี บางทีก็มีประเพณีการเล่าเรื่องในบางโอกาส เช่น ในวันคริสต์มาส หรือช่วงการเริ่มทำการประมง เป็นต้น แต่น่าสังเกตว่า ถ้าเป็นการเล่านิทานในช่วงกลางวันแล้ว จะเป็นเวลาที่คนในชุมชนกำลังทำงานที่ใช้แรงงานร่วมกัน คือการปอกเปลือกข้าวโพด ถอนขนนก และปั่นฝ้าย ส่วนการเล่านิทานในตอนกลางคืนน่าจะเป็นการพักผ่อนในเวลาว่างอย่างแท้จริง

เดกสรุปว่าการที่นักคติชนวิทยาค้นคว้าหาหลักฐานเกี่ยวกับการเล่านิทานตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 มาจนถึงศตวรรษที่ 20 นั้น ทำให้ทราบว่าการเล่านิทานกลับกลายเป็นการแสวงหาความบันเทิงที่สำคัญของคนยากจน ซึ่งนับว่าเป็นชนชั้นที่ต่ำกว่าในสังคม เนื่องจากคนมั่งมีและคนที่มีการศึกษาจะเริ่มพิจารณาว่าการเล่านิทานเป็นเรื่องยาว เช่น เทพนิยายที่มีเนื้อหาซับซ้อนนั้นเป็นเรื่องที่ไร้สาระ และในการชุมนุมของคนเหล่านี้จะมีการเล่าเกร็ดหรือเรื่องตลกสั้น ๆ แทน เพราะพวกเขาต้องการฟังสิ่งที่ "เป็นจริง" หรือเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ในหนังสือพิมพ์ และไม่ต้องการฟังเรื่อง "โกหก" อีกต่อไป วิถีทางของความคิดของพวกเขาจะเต็มไปด้วยเหตุผล และพวกเขามีหนทางที่จะเข้าไปสู่สื่อมวลชนที่ทันสมัย เข้าไปสู่การศึกษา และมาตรฐานการดำรงชีวิตที่สะดวกสบาย ดังนั้น คนเหล่านี้จะสามารถแสวงหาสิ่งที่ให้ความบันเทิงได้มากกว่าความบันเทิงแบบมุขปาฐะ (oral entertainment)

การเล่าเรื่องเพื่อความบันเทิงอีกแบบหนึ่งคือการที่ผู้หญิงเล่านิทานให้เด็ก ๆ ฟัง ซึ่งเป็นการเล่าอยู่แต่ในครอบครัวเท่านั้น นักวิชาการจึงลงความเห็นว่าผู้เล่านิทานส่วนใหญ่จะเป็นสามัญชน (little people) เพราะว่าคนที่ฟังนิทานนั้นคือพวกเด็ก ๆ และพวกผู้ใช้แรงงานที่ไม่อาจเข้าถึงสื่อมวลชนที่ทันสมัย แต่เราไม่สามารถจะกล่าวว่า การเล่าและการฟังนิทานยังคง

โดยระบอบฟิวดัล ดังนั้นแทนที่นิทานจะเป็นสิ่งที่ให้ความบันเทิงแก่คนทุกชั้นในสังคม ก็กลับกลายเป็นสมบัติของชนชั้นต่ำที่สุดในสังคม ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาของนิทานที่ทำหน้าที่ในสังคมจะเปลี่ยนไป นิทานจะไม่มีลักษณาการของการให้ความบันเทิงอย่างบริสุทธิ์อีกต่อไป แต่จะกลายเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความหวังและความปรารถนาของผู้เล่าหรือผู้ถ่ายทอดนิทาน ดังที่เดก อ้างคำพูดของนักวิชาการบางคนว่า "นิทานเป็นสิ่งที่ง่ายต่อการที่จะหาหนทางไปสู่คนชั้นต่ำ"[1] และนิทานยังมีความสำคัญในการแสดงบทบาทในสังคมของคนชั้นต่ำในฐานะที่เป็นบทกวีนิพนธ์แห่งความปรารถนา (wishful poetry) บทบาทของนิทานในสังคมของคนธรรมดาสามัญ จะแตกต่างกับบทบาทที่มันเคยมีในราชสำนัก

การเล่านิทานในยุโรปมักกระทำกันในฤดูใบไม้ร่วงและฤดูหนาว เมื่อผู้คนไม่อาจทำงานหนักในทุ่งนาหรือกลางแจ้งได้ เพราะดินฟ้าอากาศไม่อำนวย หรืองานที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากยุติลงแล้ว จะมีโอกาสในการเล่าเรื่องสู่กันฟังอยู่ 2 ระยะคือ

1. ในงานของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการหาความบันเทิง
2. ในงานฉลอง หรือการมาชุมนุมกันตามปกติในตอนเย็นถึงค่ำ

ในโอกาสเหล่านี้ การเล่าเรื่อง คือการให้ความบันเทิงในเวลาว่าง แต่ไม่จำเป็นว่าพวกเขาจะต้องเล่านิทาน หรือเรื่องเล่าขนาดยาวเท่านั้น การเล่านิทานเป็นการให้ความบันเทิงวิธีหนึ่ง แต่พวกเขาอาจจะมีวิธีการอื่น ๆ เช่น การเล่นเกมในกลุ่ม การร้องเพลงและเต้นรำ การทายปริศนา การถามการตอบ และการเล่าเกร็ดเรื่องราวต่าง ๆ หรือเรื่องที่หลอกผู้ฟังให้ตกใจ ส่วนการเล่านิทานนั้น ชุมชนจะยอมรับในตัวผู้เล่าที่มีพรสวรรค์เป็นพิเศษ แต่พวกเขาจะไม่ต้องการฟังนิทานที่ยาวจนเกินไป ดังนั้นนักเล่านิทานที่ดีจะพยายามปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมแบบนี้ คือ เขาอาจจะเล่าเทพนิยายที่ย่อให้สั้นลง เล่านิทานคติที่ให้ความบันเทิงและข้อคิด เรื่องสยองขวัญสั้น ๆ หรือเรื่องตลกพิเรน แต่จะไม่เล่านิทานมหัศจรรย์ที่ยืดยาวและเนื้อหาสาระซับซ้อน อย่างไรก็ตามนักเล่านิทานในโอกาสดังกล่าวนี้ก็ยังไม่กว้างขวางเท่ากับพวกที่เป็นเหมือนตัวตลก (funny men) ผู้มีพรสวรรค์ในการเล่าเรื่อง ร้องเพลง และเล่าเรื่องขำขัน (joke) ด้วย คนเหล่านี้จะมีเรื่องขำขันอยู่ในความทรงจำมากมาย ตลอดจนประสบการณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องลึกลับ มายาการต่าง ๆ และถึงแม้ว่าพวกเขาจะรู้จักเรื่องนิทานและถ้าหากได้รับการขอร้องให้เล่านิทานก็สามารถเล่าได้ก็ตาม เขาก็จะเล่าเฉพาะข้อความที่คัดหรือตัดตอนมา

---

[1] *Ibid.*, p.66.

พเนจรผู้เดินทางท่องเที่ยวไปให้ความเพลิดเพลินแก่คนในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งลีลาการเล่าของเขาก็ยังเป็นที่นิยมและถูกอนุรักษ์ไว้มาจนกระทั่งถึงสมัยศตวรรษที่ 19 นอกจากนี้ก็ยังมีนักเล่านิทานในราชสำนักฝรั่งเศส โปแลนด์ และไอร์แลนด์ ที่มีลีลาการเล่าที่คนนิยม พวกชนชั้นปกครองต่างยอมรับว่าการฟังนิทานทำให้พวกเขาได้รับความบันเทิง และยังเป็นบริการอย่างหนึ่งคือช่วยกล่อมให้เขาหลับสบายด้วย ในกรณีนี้การเล่านิทานหรือเรื่องราวต่าง ๆ จะถูกพิจารณาว่าไม่ใช่ศิลปะ แต่เป็นการให้บริการจากทาส จากข้าช่วงใช้ และจากนักรับจ้างเล่านิทาน

ในขณะที่นิทานเป็นการให้ความบันเทิงอย่างดีไม่มีพิษมีภัย ในงานเลี้ยงของพวกขุนนางในราชสำนัก หรือในห้องนอนของมหาเศรษฐีนั้น นิทานที่แพร่หลายอยู่ในท่ามกลางหมู่คนสามัญกลับถูกพวกพระและฆราวาสประณามว่าเป็นสิ่งที่เลวร้ายและเป็นสิ่งที่ภูตผีปิศาจดลบันดาลใจให้มีขึ้น ดังนั้นผู้คนจะยอมรับการเล่านิทานในราชสำนักและในคฤหาสน์ใหญ่ ๆ มากกว่า ซึ่งในสถานที่นี้เองที่กลายเป็นจุดแห่งการถ่ายทอดนิทานนานาชาติ ผู้ที่นำนิทานเข้ามาในประเทศคือคนรับใช้ นักเล่านิทานอาชีพ และแม่นม คนพวกนี้บางส่วนจะเป็นข้าราชบริพารของพระ-มหากษัตริย์หรือพระราชินี และในที่สุดเขาก็จะถ่ายแบบลักษณะ อุปนิสัยของประชากรในท้องถิ่นนั้น ๆ มาโดยปริยาย อีกพวกหนึ่งก็คือประชากรที่อพยพโยกย้ายหนีจากภัยสงคราม คนเหล่านี้จะนำนิทานของตัวเองไปเล่าถ่ายทอดในที่ที่พวกเขาย้ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่ ซึ่งนั่นก็คือนิทานของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

นิทานในยุโรปตะวันตกจะเผยแพร่ไปในเยอรมนี ส่วนนิทานในยุโรปตะวันออกจะเผยแพร่ไปในกลุ่มพวกสลาฟ ในช่วงเวลาที่ผู้คนมีความรู้มากขึ้น มีความเจริญทางวัฒนธรรมและความเจริญทางการศึกษามากขึ้น นิทานยุโรปจึงกลายเป็นวิถีทางที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของการแสดงออกซึ่งศิลปะสำหรับชนชั้นที่ต่ำที่สุดในสังคม แต่ว่าการศึกษาของประชาชนก้าวหน้าไปอย่างช้า ๆ ทำให้เกิดการแบ่งแยกตัวบุคคลที่มีความสามารถพิเศษยอดเยี่ยมออกมา เป็นเหตุให้เนื้อหาของนิทานที่เกี่ยวกับระบอบฟิวดัล หรือระบอบศักดินาเบื้องต้นไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปเลย หรือถ้าจะเปลี่ยนแปลงไปก็ช้ามาก อีกประการหนึ่งคือการศึกษาและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เจาะลึกเข้าไปในเนื้อหาของนิทาน แต่ไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลงนิทานแต่อย่างใด แต่จะมีผลต่อกลุ่มคนพื้นบ้านที่เคยเป็นชาวชนบทแล้วยกระดับขึ้นมาเป็นชนชั้นกลาง นิทานจะคงอยู่ในสังคมของ “ชนชั้นกลางที่ต่ำกว่า”นี้ และเผยแพร่ออกไปยังกลุ่มแม่นม

ในยุโรปตะวันออกนั้นผู้ที่ทำให้นิทานเผยแพร่ออกไปคือพวกลูกจ้างประจำวันของเศรษฐีและเจ้าของที่ดินผู้มั่งคั่ง ซึ่งชีวิตของพวกเขาจะคล้ายกับพวกที่อยู่ในเงื่อนไขการปกครอง

ผู้เล่านิทานในสังคมต่าง ๆ มักจะรู้จักและใช้อนุภาค (motif) ที่คล้ายคลึงกันจนดูเหมือนกับว่าอนุภาคเหล่านี้มาจากแหล่งเดียวกัน อนุภาคนั้นคือส่วนประกอบของเรื่องเล่าที่นักคติชน-วิทยาเปรียบมันว่าเสมือนกับเป็นก้อนอิฐก้อนหินที่เข้าไปเป็นส่วนประกอบในการก่อสร้าง ทำให้เกิดเป็นเรื่องราวเป็นตัวตนขึ้นมา แม้ว่าเรื่องเล่าจะต่างประเภทกัน ก็อาจประกอบด้วยอนุภาคแบบเดียวกันได้ การพิจารณาอนุภาคอาจจะช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับกำเนิดของนิทานอยู่บ้าง แต่การบันทึกนิทานเป็นตัวเขียนในอดีตมีอยู่เป็นจำนวนน้อย เราไม่อาจที่จะสืบสาวร่องรอยของนิทานโดยย้อนกลับไปในอดีตอันยาวนานได้ เนื่องจากไม่มีหลักฐานเพียงพอ ดังนั้นเราจึงไม่อาจระบุได้อย่างชัดเจนว่าการเล่านิทานมีกำเนิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อไร

ลินดา เดก[1] เสนอความเห็นว่าเราอาจจะสืบสาวร่องรอยและอายุของนิทานได้โดยการพิจารณารูปแบบ ดูความมุ่งหมาย และบทบาทหน้าที่ของนิทานที่รู้จักกันในปัจจุบัน แต่จะไม่อาจกำหนดวันที่อย่างละเอียดถี่ถ้วนแน่นอนได้ นอกจากระบุเป็นช่วงเวลา สำหรับนิทานของยุโรปนั้น ได้มาจากทั้งแหล่งมุขปาฐะและแหล่งลายลักษณ์ ซึ่งเราไม่ทราบแน่นอนว่าบันทึกไว้ในสมัยใด แต่มีลักษณะที่น่าสนใจประการหนึ่งอยู่ในตัวเนื้อเรื่องของนิทานเหล่านี้ คือสถาบันทางสังคมและความรู้สึกนึกคิดที่ปรากฏอยู่ในนิทานนั้นได้เป็นภาพสะท้อนของระบบฟิวดัล (feudalism) ดังนั้นกำเนิดของนิทานอาจจะเป็นสิ่งที่ประจวบกับกำเนิดของวรรณกรรมโดยทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องที่เป็นต้นเค้าของวรรณคดีสมัยกลาง

วรรณคดีสมัยกลางได้แพร่กระจายไปในหลายประเทศ ในลักษณะบทกวีที่ถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ซึ่งบทกวีนี้ถือว่าเป็นสมบัติของส่วนรวม แม้แต่ในกลุ่มชนที่ต่างระดับชั้นกัน ดังนั้นนักขับบทกวีที่มีความคิดสร้างสรรค์จะมีบทบาทมาก และนักวิชาการในสมัยนั้นตั้งข้อสังเกตว่าภาษาในบทกวีเป็นภาษาที่ทั้งพวกชาวชนบท ชาวเมือง และพวกขุนนางใช้อยู่ พวกเขาจึงมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน เดกกล่าวว่า ในสมัยกลางนั้นมีการเล่านิทานอย่างแพร่หลายทั้งในสังคมตะวันออกและในยุโรป ไม่ว่าจะเป็นในราชสำนัก โรงแรมใหญ่ ๆ ในคฤหาสน์อันโอ่โถง หรือแม้แต่โรงเตี๊ยมเล็ก ๆ ในหมู่บ้าน แต่กิจกรรมการเล่าเรื่องนี้ถูกมองว่าเป็นเรื่องต่ำต้อย และกลายเป็นอาชีพของพวกลูกจ้าง คนรับใช้ และแม่นม พวกพระก็กล่าวว่านิทานเป็นเรื่องโกหกไร้สาระ และเป็นการพูดแบบน้ำท่วมทุ่งไม่น่าสนใจ

อย่างไรก็ตาม นิทานก็ยังมีบทบาทในด้านให้ความบันเทิงอย่างไม่เสื่อมคลาย ตลอดสมัยกลางจะมีการเล่าเรื่อง "ตลกโปกฮา" หรือ buffoons ในรัสเซีย ผู้เล่าคือนักเล่านิทาน

---

[1]D&h, *Ibid.*, pp.64-5.

การเล่านิทานในสังคมต่าง ๆ

นิทานเป็นสิ่งที่เกาะเกี่ยวอยู่กับรากฐานของวัฒนธรรมทุกแห่ง และมีบทบาทที่เชื่อมโยงกับกิจกรรมทางสังคมที่สำคัญของชุมชนบางแห่งอย่างไม่อาจแยกจากกันได้เลย และในบางชุมชนนั้นนิทานอาจจะไม่มีความสำคัญถึงขนาดที่แยกตัวออกมาจากชุมชนไม่ได้ แต่มันก็จะมีบทบาทพื้นฐานต่อคนในชุมชนหรือสังคมนั้น

เราสามารถที่จะค้นพบหลักฐานของนิทานได้ในสังคมต่าง ๆ ทั่วโลก นิทานที่บันทึกเป็นตัวเขียนที่เก่าแก่ที่สุดจะแสดงถึงบทบาทของการเล่านิทานในสังคม ซึ่งนักเล่านิทานจะได้รับความสนใจอย่างมาก เนื่องจากเขาเป็นผู้ที่ขจัดความน่าเบื่อของชีวิตประจำวันไปด้วยการนำเอาเรื่องราวที่น่าตื่นเต้น โลดโผนผจญภัย และเต็มไปด้วยจินตนาการที่ผู้ฟังอาจไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน ผู้เล่าอาจจะสรรเสริญการกระทำของวีรบุรุษของเผ่า กระตุ้นให้ผู้ฟังสนใจในประวัติศาสตร์ อาจจะนำแบบของศาสนาและศีลธรรมจรรยามาสั่งสอน การเล่าเรื่องแบบนี้มีในสังคมมาเป็นเวลานานแล้ว และก็จะยืนยงอยู่ในชุมชนต่าง ๆ ต่อไป ซึ่งปัจจุบันนี้การเล่านิทานในลักษณะมหรสพ คือมีผู้เล่า (หนึ่งคนหรือหลายคนก็ได้) และมีผู้ฟังเป็นกลุ่มนั้น ยังมีปฏิบัติกันอยู่บ้างในบางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมของคนที่ด้อยการศึกษา แต่สำหรับสังคมที่เจริญแล้วนั้น นิทานจะได้รับการจดบันทึก ตีพิมพ์ และถ่ายทอดด้วยการแปล

สติธ ธอมป์สัน (Stith Thompson)[1] กล่าวว่า การเล่านิทานเป็นแบบของการหาความบันเทิงที่สำคัญอย่างหนึ่งในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก และยังคงมีความสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีสื่อและอุปกรณ์ที่ให้ความบันเทิงบางอย่างเช่น หนังสือ ภาพยนตร์ วิทยุ เข้าไปสู่ชุมชนแล้ว[2] การเล่านิทานจะปรากฏอยู่ทั่วโลกในสังคมของคนอินเดีย คนจีน และชนชาติอื่น ๆ ในเอเชีย นอกจากนี้ก็มีในทวีปแอฟริกาเกือบทั้งหมดยกเว้นอาณานิคมใหม่ ๆ ในกลุ่มชนพื้นเมืองของออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์ และแถบหมู่เกาะแปซิฟิก พวกอินเดียนในอเมริกาเหนือและอเมริกาใต้ ดินแดนต่าง ๆ ในยุโรปและกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมแบบเดียวกับชาวยุโรป และในบางสังคมที่เป็นชุมชนที่ไม่ใหญ่นัก เช่น กลุ่มชาวชนบทในไอร์แลนด์ตะวันตก หรือชนพื้นเมืองของแลปแลนด์ อินเดีย และอลาสกา ด้วยเหตุนี้การเล่านิทานจึงเป็นศิลปะอย่างแท้จริงในกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกันมัน เช่น ผู้ที่เล่านิทานเป็นอาชีพ เพราะเขาจะต้องพยายามทำให้เรื่องเล่าของเขาน่าสนใจและเป็นที่พอใจของผู้ฟังอยู่เสมอ

---

[1]Thompson, *Ibid.*

[2]ธอมป์สันเขียนหนังสือเรื่องนี้และตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1946 ซึ่งสื่อมวลชนบางอย่างยังไม่ได้พัฒนาขึ้นมา

จริง คือตัณหา ความสกปรกโสมม ความหิวโหย ความรุนแรง ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นในนิทานโดยการสร้างตัวละครให้ตกอยู่ในภาวะเช่นนั้น

อย่างไรก็ตาม โลกของนิทานก็จะสะท้อนให้เห็นภาพของจิตใจและความต้องการพื้นฐานของมนุษย์หรือความปรารถนาที่แฝงอยู่ในจิตไร้สำนึกของมนุษย์ กล่าวคือ มนุษย์ต้องการความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย ต้องการความสำเร็จโดยไม่ต้องลงทุนลงแรงมาก และต้องการไปถึงจุดมุ่งหมายในชีวิตได้อย่างง่ายดายไม่มีอุปสรรคกีดขวาง ดังนั้นเราจะพบเรื่องของการตั้งความปรารถนาอยู่บ่อยครั้งโดยเฉพาะในนิทานแบบเทพนิยาย นิทานบางเรื่องก็ระบุถึงเวลาที่ "นานมาแล้ว เมื่อคนยังสามารถตั้งความปรารถนาได้" ตัวละครอาจตั้งความปรารถนาแล้วได้รับความสำเร็จ หรือได้รับความสำเร็จแล้วโชคชะตาของเขากลับผันแปรไปในตอนจบ จะเห็นได้ว่าความปรารถนาส่วนใหญ่คือความต้องการทรัพย์สมบัติ ความร่ำรวยมหาศาล เสื้อผ้าแพรพรรณอันสวยงาม การมีคู่ครองที่ดี หรือความสะดวกสบายในชีวิต เช่นปรารถนาที่จะมีโต๊ะที่อุดมสมบูรณ์ด้วยอาหารดี ๆ ในจานเงินจานทอง เพียงแค่เปล่งวาจาขอเท่านั้น อันเป็นเครื่องแสดงว่ามนุษย์มีความปรารถนาในสิ่งต่าง ๆ ที่พวกเขาสามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตประจำวัน หรือเกี่ยวข้องกับปัจจัยสี่เสียเป็นส่วนใหญ่ คือ เงินทอง เสื้อผ้า อาหาร และเพศตรงข้าม สิ่งที่ปรากฏน้อยเหลือเกิน คือความปรารถนาที่จะมีสุขภาพดี ความสุขสงบ ความเฉลียวฉลาด หรือปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข

กล่าวโดยสรุปก็คือ นิทานพื้นบ้านเป็นสิ่งที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ โดยเนื้อเรื่องจะกล่าวถึงความสำเร็จที่ได้มาอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องทำงานหนักหรือทำบุญทำกุศลแต่อย่างใด แต่จะได้มาโดยเวทมนตร์ โดยโชค หรือโดยเล่ห์กระเท่ห์ หรือการหลอกลวงผู้อื่น แต่แม้ว่านิทานจะจบลงอย่างดีอย่างวิเศษเพียงไรก็ตาม ในเนื้อหาของนิทานก็จะต้องมีโครงเรื่องที่เกี่ยวกับการทดสอบ การทดลอง การที่ตัวละครต้องเผชิญกับความลำบากยากแค้น คือจะต้องมีความมืดก่อนที่จะมีความสว่างอยู่เสมอ ดังนั้นในนิทานจึงระบุถึงความเลว ความโหดร้าย ความน่ากลัว ความชั่ว ซึ่งเป็นสิ่งที่เกือบจะขาดไม่ได้ เช่นมีการข่มขู่ตัวเอกด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา มีแม่มดที่กินเด็กเป็นอาหาร มียักษ์ที่ดุร้ายกระหายเลือด อสูรที่น่ากลัว พี่ชาย หรือน้องชายที่เป็นฆาตกร เทพเจ้าที่ริษยาคอยทำลายล้างมนุษย์ คนที่ลอบทำการฆาตกรรม การทดสอบที่น่าหวาดกลัวคือไฟไหม้และน้ำท่วม การใช้ยาพิษ การใช้ดาบ บทบาทของมังกร เป็นต้น และเมื่อตัวเอกได้พบผ่านความน่ากลัวความโหดร้ายนี้ไปแล้ว เขาก็จะได้พบกับความสุขในบั้นปลาย

ที่จะยอมรับรู้ว่าสิ่งเหล่านั้นมีลักษณะที่ไม่เป็นความจริง เพราะสถานที่ที่เราเรียกว่า "ดินแดนสมมติ" หรือ "ดินแดนที่ไม่เคยมีอยู่" (never-never-land) นั้น ครั้งหนึ่งจะเคยมีอยู่ในความรู้สึกของเด็ก และต่อมาเขาจะรู้เองโดยปริยายว่า ดินแดนแห่งนั้นไม่มีอยู่แล้วในโลกแห่งความเป็นจริง ดังนั้นคนที่มีวุฒิภาวะจะไม่ติดข้องอยู่กับความมหัศจรรย์ในเรื่องปีเตอร์แพน (Peter Pan) แต่เด็กที่ไม่ต้องการจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่จะประทับใจกับเรื่องปีเตอร์แพนมาก เพราะเป็นนิทานที่เด็กสามารถตามใจตัวเองได้ทุกประการ เขาสามารถที่จะคิดฝันถึงอำนาจมหัศจรรย์เช่นการเหาะได้ ใช้จินตนาการในการผจญภัยที่น่าตื่นเต้น และการมีอิสรภาพอันยิ่งใหญ่ คือภาวะของการหลุดพ้นจากอำนาจอันเข้มงวดของพ่อแม่ แต่ในที่สุด นิทานเรื่องนี้ก็จบลงด้วยการที่เด็กได้กลับบ้านโดยมีความสุขอย่างแท้จริง เพราะเด็กไม่ได้ต้องการอยู่ในโลกมหัศจรรย์นั้นอีกต่อไป และได้พบกับพ่อแม่ซึ่งค่อนข้างดุ จู้จี้ และเข้มงวดที่บ้านของเขาเองด้วยความอบอุ่นและความพอใจ ส่วนภาพสุดท้ายของปีเตอร์ที่ตัวโตเกินเสื้อผ้านั้นจัดว่าเป็นภาพที่น่าเศร้าสลดอย่างมากสำหรับพวกเขา ภาพเหล่านี้เป็นจินตนาการของมนุษย์ที่นำไปสู่จินตนาการวัยเด็กที่ยังคงมีหลงเหลืออยู่ในตัวเรา และมันจะช่วยทำให้จินตนาการของผู้ใหญ่แข็งแกร่งขึ้นในแง่ที่ว่า โลกที่มั่นคงที่เราอาศัยอยู่นี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่าสำหรับวัยเยาว์ของเรา คุณค่านี้ก็คือการทำให้เราได้รับรู้ความจริงที่ว่า สิ่งมีชีวิตทั้งหลายต้องมีการเสื่อมสลาย การดับสูญ

โลกของจินตนาการเป็นโลกที่ดึงเอาลักษณะแรกเริ่มของวัฒนธรรมของเราและลักษณะแรกเริ่มของ "ตัว" ของเรามาตีแผ่ ทำให้มนุษย์รู้จักตัวเองมากขึ้น และเป็นการช่วยปรับสภาวะของจิตใจให้เข้าไปรวมอยู่ในสิ่งยึดเหนี่ยวสิ่งเดียวกัน เนื่องจากนิทานเป็นสิ่งที่กำหนดให้มนุษย์ในโลกเผชิญหน้ากับความเป็นจริง ไม่ใช่การวิ่งหนีจากความเป็นจริงไปสู่ "ดินแดนสมมติ" จินตนาการ หรือความคิดเพ้อฝันต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่มีประสบการณ์ช่วงหนึ่งก่อนที่จะยอมรับว่า ชีวิตจริงของพวกเขาอยู่ในดินแดนที่ไม่ได้เต็มไปด้วยขนม ลูกกวาด น้ำผึ้ง น้ำหวาน เหมือนกับในนิทาน นอกจากนี้นิทานยังช่วยทำให้เด็กมีความรู้สึกมั่นคงในครอบครัวและในชีวิตสังคมของเขา เนื่องจากนิทานสร้างปัญหาในเรื่องให้ไกลตัวเด็ก คือเอาปัญหาไปไว้ในโลกแห่งจินตนาการนั้น

โดยทั่วไปแล้วเรามักจะมองกันว่า ประสบการณ์ของโลกแห่งความเป็นจริง เป็นสิ่งที่ดึงมนุษย์ให้หลุดพ้นไปจากความไม่รู้ ความไม่เดียงสา แม้ว่าจะเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางแล้วว่า โลกแห่งความเป็นจริงได้ให้สิ่งที่เราต้องการ คือความรัก ความอบอุ่น ความสุข การคบหาสมาคมกับคนในสังคม แต่เราก็มักจะมองในแง่ที่ว่า ประสบการณ์ของโลกแห่งความเป็น

เล่านิทานและสร้างโลกแห่งจินตนาการขึ้นมาในนิทานนั้นจะเป็นคำตอบที่ทำให้ผู้ตั้งปัญหาคลายความกังวลได้ คำตอบที่เป็นรูปแบบที่เก่าแก่ที่สุดจะปรากฏอยู่ในนิยายปรัมปราของคนที่อยู่ในวัฒนธรรมนั้น ๆ ส่วนคำตอบที่เป็นรูปแบบที่ทันสมัยขึ้นมาอีกเล็กน้อยจะปรากฏในนิทานพื้นบ้านที่คนในกลุ่มสังคมเล่าเพื่อความบันเทิง และต่อมามันก็จะกลายรูปมาเป็นนิทานแบบเทพนิยายที่เล่าเพื่อความบันเทิงและเพื่อให้การศึกษาแก่เด็ก ๆ ด้วย

นิทานส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นเรื่องแบบจินตนาการ (mythical) ซึ่งลักษณะที่ธรรมดาสามัญที่สุดประการหนึ่งของคำว่า mythical ก็คือ ความไม่จริง (untrue) ดังนั้นโลกของนิทานเกือบทั้งหมดจะเป็นโลกในจินตนาการ แม้ว่ามันจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับความจริงโดยทางสัญลักษณ์หรือบุคลาธิษฐาน (personification) แต่มันจะไม่เป็นความจริงทางประวัติศาสตร์ ตัวอย่างเช่น นิยายปรัมปราที่เป็นเรื่องของโพรมีธุส (Prometheus) ผู้ขโมยไฟจากพระเจ้าเพื่อนำมาสู่โลกมนุษย์ เขาถูกลงโทษด้วยการพันธนาการไว้กับภูเขาและถูกทรมานจนมีคนมาปลดปล่อยไป ผู้คนทั่วไปรู้จักโพรมีธุสในแง่ที่เขาเป็นวีรบุรุษวัฒนธรรม แต่ถ้าเป็นในทางประวัติศาสตร์แล้วคนจะไม่คิดว่าโพรมีธุสมีตัวตนที่แท้จริงอยู่ในโลก ถึงกระนั้นนิยายปรัมปราก็เป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อวัฒนธรรมและการเผยแพร่วัฒนธรรม โพรมีธุส คือวีรบุรุษในวัฒนธรรมที่ลงมาช่วยเหลือมนุษย์และสิ่งนี้คือคำตอบว่ามนุษย์ได้สิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตมาจากไหน หากจะตอบในแง่ของการใช้เหตุผลและหลักความเป็นจริงก็คือ ในสังคมบุรพกาลนั้นคงจะมีมนุษย์ที่ค้นพบการทำไฟและประโยชน์ของไฟ และนำไฟมาใช้ในชีวิตประจำวัน แต่คำตอบแบบนี้ไม่อาจจะสนองอารมณ์ของมนุษย์ให้เกิดความพึงพอใจได้ เพราะไม่ได้เป็นคำตอบจากโลกในจินตนาการ การสร้างนิยายปรัมปราขึ้นมาอธิบายคำตอบเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ หรือความกลัว หรือเป็นการจัดระเบียบในสังคมให้คนประพฤติปฏิบัติตาม คำตอบจากนิยายปรัมปราบางข้อจะเป็นสิ่งที่สามารถเป็นบรรทัดฐานในสังคมได้ มนุษย์เราก็รู้สึกพอใจและรู้สึกมั่นคงปลอดภัย เพราะว่าโพรมีธุสทนทุกข์ทรมานเพื่อช่วยเหลือมนุษย์ทั้งโลก แต่ความผิดในการขโมยไฟมาเป็นของโพรมีธุส ไม่ใช่ของพวกเรา แม้ว่าเราจะใช้ไฟที่เขาเป็นผู้นำมาก็ตาม แต่เราไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงความรู้สึกหวั่นกลัวที่เรามีอยู่หรือขจัดความรู้สึกนั้นด้วยการเลิกใช้ไฟ คือนำไฟออกไปจากชีวิตของเราแต่อย่างใด และนั่นก็คือคำอธิบายว่าเหตุใดเหตุการณ์ในนิยายปรัมปราจึงไม่เกี่ยวข้องผูกพันอยู่กับนาฬิกาที่เรียกว่าประวัติศาสตร์

คนที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้วจะมีวุฒิภาวะเพียงพอที่จะแบ่งแยกโลกแห่งความเป็นจริงออกจากจินตนาการของเขาเองได้ คือเขาจะยอมรับใน "วิถีทางที่สิ่งต่าง ๆ ควรจะเป็น" แต่เด็ก ๆ จะยังไม่รู้ว่าสิ่งต่าง ๆ เป็นไปอย่างไร หรือควรจะเป็นไปในทางใด แต่พวกเขาก็ยังยินดี

มีไหวพริบ มีเชาวน์ปัญญาสูง หรือในทางตรงกันข้ามอาจจะโง่เง่า ทึ่ม ไม่มีความสามารถอะไรเลยก็ได้ คุณลักษณะที่เด่นและสำคัญของการเล่านิทานคือการเสนออุปนิสัยใจคอของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความฉลาดแกมโกง หรือการใช้เล่ห์เหลี่ยมเอาชนะผู้อื่นจนไม่คำนึงว่าการกระทำของตนจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ใครบ้าง เช่นแมงมุมอานันสิของแอฟริกา หรือศรีธนญชัยของไทย ตัวละครในนิทานแบบนี้จะได้รับโชคจากการกระทำของตนเองมากกว่าที่จะมีเหตุการณ์เหนือวิสัยหรือความมหัศจรรย์เข้ามาช่วย แต่ในโลกแห่งความเป็นจริงนี้จะสะท้อนภาพของสังคมที่เป็นจริงมากกว่าโลกแห่งความมหัศจรรย์ นั่นก็คือคนยากจนจะต้องทุกข์ทรมาน คนต่ำต้อยจะถูกเหยียบย่ำ คนที่กล้าหาญและยุติธรรมอาจจะมีกำเนิดที่ต่ำต้อย และมีความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นซอมซ่อ ดังนั้นเราจึงอาจกล่าวได้ว่า นิทานน่าจะเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการพื้นฐานของสังคมและของมนุษย์ในระดับต่ำก่อน เช่นในสังคมของผู้ใช้แรงงาน หรือชาวชนบทที่ต้องทำงานหนัก และไม่มีโอกาสที่จะหาความบันเทิงและการพักผ่อนหย่อนใจมากนัก พวกเขามักจะใฝ่ฝันถึงงานเลี้ยงที่หรูหรา เสื้อผ้าสวยงาม เพชรพลอย เครื่องประดับ ปราสาทราชวังที่โอ่อ่า และความมั่งคั่ง สิ่งเหล่านี้ช่วยกระตุ้นให้พวกเขาคิดฝันถึงเรื่องราวที่แปลกมหัศจรรย์ขึ้นมา เช่น นางฟ้าที่ให้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ช่วยคนจนให้ร่ำรวยและมีอำนาจ หรือสร้างตัวเอกในเรื่องให้เป็นคนชั้นสูง คือเจ้าหญิง เจ้าชาย พระราชา ที่มาแต่งงานกับคนบ้านนอก ชาวนา หรือคนยากจน แต่คนที่สร้างเรื่องแบบนี้ขึ้นมาก็ตระหนักดีว่า มันไม่มีทางเป็นไปได้ในชีวิตจริง

อันที่จริงแล้ว โลกในชีวิตประจำวันของเรานั้นไม่ได้เป็นโลกที่มีข้อจำกัดมากมายจนเราไม่อาจจะทนทานได้ เพียงแต่ในบางครั้งมนุษย์เราจะมีจินตนาการ มีความคิดฝันที่เป็นไปไม่ได้ เช่น การอยากจะเหาะไปไหนมาไหนไกล ๆ ด้วยพรมวิเศษ หรือเข้าไปอยู่ในดินแดนมหัศจรรย์ที่ไม่ต้องทำอะไรเลย มีแต่ความสุข สนุกสนาน ความสะดวกสบายทุกอย่าง แต่ในความคิดฝันของมนุษย์นั้น เขาสามารถจะนำเอาโลกแห่งจินตนาการเข้ามาผสมผสานกับโลกแห่งความเป็นจริงได้ไม่ยากนักเช่นการผูกเรื่องให้มังกรไปปล้นข้าวโมยพืชผล ทำลายผลผลิตในไร่นา และพระเอกก็จะต้องไปปราบ สิ่งนี้ก็คือสัญลักษณ์ของความขาดแคลน หรือความไม่อุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เมื่อเจ้าชายผู้สง่างามฆ่ามังกรได้สำเร็จ เขาได้ชัยชนะมังกรและในเวลาเดียวกันก็ได้แต่งงานกับเจ้าหญิง การฆ่ามังกรก็คือการนำเอาความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมาสู่อาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง

มีคำถามที่เป็นสากลอยู่ข้อหนึ่งที่มนุษย์คิดค้นหาคำตอบกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว คำถามนี้ก็คือ โลกของเรานี้มาจากไหน และจากคำถามข้อนี้ก็ทำให้เกิดปัญหาต่อเนื่องกันไปอีกว่า ทำไมคนเราจึงต้องตาย และเมื่อตายไปแล้วจะเป็นอย่างไร การที่คนเรา

ทุกอย่างที่เป็นไปไม่ได้ในชีวิตจริงจะสามารถเป็นไปได้ และยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่มาช่วยส่งเสริมและเน้นความแปลกมหัศจรรย์นี้ ตัวอย่างเช่นเรื่องซินเดอเรลลาของแปร์โรลต์ ที่นางฟ้าที่เป็นแม่ทูนหัวมีอำนาจในการเปลี่ยนฟักทองให้เป็นรถม้า เปลี่ยนผ้าขี้ริ้วให้เป็นเครื่องแต่งตัวที่สวยงาม ส่วนเรื่องอื่น ๆ ก็มีการที่สัตว์กลายร่างเป็นคน คนกลายร่างเป็นสัตว์ วัตถุที่จับต้องได้แปรสภาพเป็นคน หรือเป็นวัตถุอย่างอื่น หรือพูดได้ หญิงสาวที่นอนหลับไป 100 ปีตื่นขึ้นมาด้วยจุมพิตและมีสภาพร่างกายกับความสวยสดงดงามคงเดิม สโนว์ไวท์ตายไปแล้วร่างกายไม่เน่าเปื่อย และฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาได้อีก

อย่างไรก็ตาม นิทานพื้นบ้านทั่ว ๆ ไปมักจะเริ่มต้นด้วยการกำหนดให้ตัวละครมีชีวิตอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงก่อน ตัวละครที่ยากจนจะทนทุกข์ทรมาน คนที่ต่ำต้อยจะถูกเหยียบย่ำ คนที่กล้าหาญและยุติธรรมมักจะเกิดมาอย่างซอมซ่อ ซึ่งจะมีแต่คนพื้นบ้านเท่านั้นที่สร้างตัวละครเอกให้อยู่ในสถานการณ์แวดล้อมที่ต่ำต้อย เจ็บปวด และทุกข์ทรมาน การแก้ไขตัวเอกให้หลุดพ้นออกมาจากภาวะนั้นจะอาศัยความช่วยเหลือจากบุคคลหรือวัตถุที่ไม่เคยอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง เช่น เรื่องซินเดอเรลลาไม่ว่าจะเป็นสำนวนของกริมม์ หรือแปร์โรลต์ ตัวเอกได้รับความช่วยเหลือจากนางฟ้า จากวิญญาณของมารดา ที่ดลบันดาลทุกสิ่งทุกอย่างที่เธอต้องการให้ ซึ่งเรื่องแบบนี้จะไม่ปรากฏในการแต่งเรื่องแบบสัจนิยม (realism) เลย การแก้ปัญหาในโลกแห่งความมหัศจรรย์นี้ไม่ต้องการเหตุผล แต่ต้องการเวทมนตร์มายา เราจึงพบว่าอุปสรรคของตัวเอกได้ผ่านพ้นไปอย่างรวดเร็ว ราวกับปาฏิหาริย์ พรมจะต้องเหาะได้เมื่อตัวละครต้องการ นกสามารถให้คำทำนายที่แม่นยำ หมวกวิเศษที่สวมแล้วทำให้ผู้สวมหายตัวได้ ผ้าปูโต๊ะที่ปูแล้วมีอาหารอร่อย ๆ ปรากฏขึ้นตามคำขอ กระจกที่พูดความจริง แอปเปิ้ลและหวีที่มีอำนาจพิเศษ แม่ห่านออกไข่เป็นทอง คนตายไปแล้วกลับฟื้นคืนชีวิตขึ้นมา ตะเกียงมียักษ์สิงสู่อยู่ และคำพูดซ้ำ ๆ กัน 3 ครั้ง ก่อให้เกิดปาฏิหาริย์บางอย่างได้

โลกแห่งความเป็นจริง

โลกนี้ก็คือโลกในชีวิตประจำวัน (everyday world) ของเรานั่นเอง แม้ว่านิทานส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับความแปลกมหัศจรรย์และเวทมนตร์มายา ความลึกลับต่าง ๆ มีพระเอกที่เป็นวีรบุรุษที่เหนือวิสัย (supernatural hero) และนางเอกที่ไม่ใช่คนของโลกนี้ (unearthly heroine) แต่ก็มีนิทานหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนพื้นบ้านธรรมดาสามัญจริง ๆ และตัวละครก็เป็นคนสามัญ นิทานแบบนี้จะใช้ฉากในโลกแห่งความเป็นจริงนี้เอง และยึดมั่นในการกระทำของตัวบุคคลมากกว่าจะเน้นฉาก หรือส่วนประกอบอื่น ๆ ตัวละครอาจจะเป็นคนที่มีความเฉลียวฉลาด

เรื่องธรรมดาสามัญคือเรื่องแบบที่เรียกว่า story หรือประสบการณ์ของเขาเอง กับเล่า**นิทาน** หรือ tale ซึ่งเป็นเรื่องที่ซับซ้อนขึ้น อาจจะประกอบไปด้วยปมมากมายที่ทำให้นิทานไม่ใช่เรื่องแบบธรรมดาสามัญ

นิทานโดยทั่วไปจะเปิดโอกาสให้ผู้เล่าอย่างเต็มที่ ที่จะทำให้เรื่องของเขาประกอบไปด้วยความมหัศจรรย์ ความแปลกประหลาดพิสดารอย่างไรก็ได้ โดยที่ความแปลกมหัศจรรย์นั้นจะอยู่ในข้อจำกัดของข้อห้ามของท้องถิ่นของตัวผู้เล่าเอง นั่นคือเรื่องที่เขาเล่าจะไม่ผิดศีลธรรมจรรยาและสอดคล้องกับข้อประพฤติปฏิบัติของท้องถิ่นนั้น ๆ

ในการเล่านิทาน ผู้เล่าและผู้ฟังจะรู้สึกเหมือนกับว่าเขาอยู่ในโลก ซึ่งเป็นฉากที่ปรากฏในเรื่องและเป็นโลกที่แตกต่างกันอย่างตรงกันข้ามกัน 2 แบบคือ

1. โลกแห่งความมหัศจรรย์ นิทานพื้นบ้านสร้างโลกประเภทนี้ขึ้นมาเพื่ออธิบายความเป็นไปไม่ได้ต่าง ๆ ซึ่งไม่ปรากฏในชีวิตจริง

2. โลกแห่งความเป็นจริง หรือโลกในชีวิตประจำวันของเรา

โลกแห่งความมหัศจรรย์

โลกนี้คือโลกในจินตนาการของคนเราที่เต็มไปด้วยมายา มนตร์ขลัง และความมหัศจรรย์ทั้งหลาย ผู้คนหรือสิ่งมีชีวิตในโลกนั้นจะมีคุณลักษณะที่ต่างไปจากมนุษย์ธรรมดาที่เราได้**พบ**เห็นในชีวิตประจำวัน นิทานที่เกี่ยวข้องกับความมหัศจรรย์ต่าง ๆ นี้จะใช้ฉากที่เป็นดินแดนที่สมมติขึ้น เช่น ป่าแห่งการถูกสาป ดินแดนที่ไม่เคยปรากฏ ณ ที่ใดเลย หรือไม่เคยมีใครไปถึง เช่นดินแดนที่เรียกว่า "ตะวันออกของดวงอาทิตย์และตะวันตกของดวงจันทร์" หรือ east of the sun and west of the moon ฉากปราสาทราชวังที่ถูกเนรมิตขึ้นในชั่วพริบตาเดียว เป็นต้น โลกแห่งความมหัศจรรย์นี้ควรจะเป็นอาณาจักรที่คนดี ๆ จะได้ใช้ชีวิตอยู่อย่างมีความสุขซั่วนิรันดร์ สามารถกระทำทุกสิ่งทุกอย่างได้ดังใจปรารถนา และการกระทำนั้นได้รับผลตอบแทนอย่างสมบูรณ์ สังคมในโลกนี้เป็นสังคมที่ยุติธรรม นั่นก็คือ คนที่ยากจนต่ำต้อยแต่เป็นคนดี คนที่บริสุทธิ์ไร้เดียงสา คนที่กล้าหาญและยุติธรรมจะได้รับชัยชนะในบั้นปลาย ส่วนคนชั่วและคนที่โหดร้ายจะได้รับการลงโทษ

โลกแห่งความมหัศจรรย์จะมีพลังอำนาจของความลึกลับ มนตร์ขลัง และความเหนือวิสัยต่าง ๆ ทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงที่ท้าทายต่อความเป็นไปได้ที่เป็นรูปธรรมในโลกแห่งความเป็นจริง กล่าวคือ ในการแก้ปัญหา การฝ่าฟันอุปสรรค หรือการมีชัยชนะต่อความชั่วร้ายนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการใช้อำนาจวิเศษ หรือมีมายาการต่าง ๆ เข้ามาแทรกแซง ในโลกนั้นทุกสิ่ง

2. ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น (Local History) เรื่องเหล่านี้สามารถพบได้ในสังคมต่าง ๆ และมักจะอ้างถึงครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง หมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง ซึ่งจะมีนิทานพื้นบ้านของพวกเขาเองในการรวมกลุ่ม หรือในกิจกรรมของครอบครัว วิธีที่จะศึกษาบ่อเกิดของสิ่งต่าง ๆ และเรื่องราวของท้องถิ่น คือการสนทนากับผู้ใหญ่ในท้องถิ่นนั้น ๆ แล้วจดบันทึกไว้ เรื่องเหล่านี้จะมีค่ามากในประวัติศาสตร์เพราะมันจะถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นการเกิด การตาย โรคระบาด ฯลฯ แม้ว่านักประวัติศาสตร์อาจจะไม่เห็นคุณค่าของมัน แต่มันจะเป็นบันทึกเหตุการณ์ที่แท้จริง

3. นิยายปรัมปรา (Myth) นิยายปรัมปราส่วนใหญ่จะถูกพิจารณาว่าเกิดขึ้นในระยะเวลาที่สังคมบรรพชนเรียกว่า "ช่วงเวลาแห่งความฝัน" ดังนั้นผู้เล่านิทานจะใช้วิธีการพรรณนาถึงสาระสำคัญของนิทานพื้นบ้านโดยใช้สูตรการเปิดเรื่องแบบดั้งเดิมคือ "กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว..." นิยายปรัมปราที่เรารู้จักกันในตอนแรก ๆ จะเกี่ยวข้องกับกำเนิดของสรรพสิ่ง เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติโดยใช้คำอธิบายในรูปของสัญลักษณ์ เช่น การใช้งูหรืองูใหญ่เป็นตัวแทนของความชั่วร้ายซึ่งไม่จำกัดว่าต้องเป็นนิยายปรัมปราของตะวันตกเท่านั้น แต่ภาวะของสวรรค์ที่ถูกก่อกวนบุกรุกเช่นสวนอีเดน จะเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นได้ในสังคมทั่วไป

4. ตำนาน (Legend) เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่จะให้ข้อสังเกตมากมาย ข้อสังเกตนี้ส่วนมากจะปรากฏในนิทานเด็กเช่นนิทานอีสป

5. คนเจ้าปัญญา (Trickster) ซึ่งมักจะอยู่ในรูปของสัตว์ที่ปลอมแปลงตัว หน้าที่หลักของคนเจ้าปัญญาควรจะเป็นผู้วางระเบียบของสังคมด้วย แต่การวางระเบียบของสังคมนี้กำหนดให้สัตว์เป็นผู้กระทำ สัตว์เป็นตัวแทนของความผิดพลาดของมนุษย์ แต่ความผิดพลาดพลั้งเผลอนั้นจะถูกลงโทษอย่างนุ่มนวลและน่าขบขัน นักเล่านิทานจะใช้สัตว์เป็นเครื่องมือเพื่อแสดงพฤติกรรมที่ต่อต้านสังคม เรื่องที่มีชื่อเสียงมากที่สุดเรื่องหนึ่ง คือ แมงมุมอานันสิ (Anansi-the spider) ในแอฟริกาตะวันตก นอกจากนี้ก็มีนิทานสัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งนิทานอีสปด้วย

ฉากในนิทานพื้นบ้าน

ในเมื่อการเล่านิทานหรือเรื่องราวต่าง ๆ สู่กันฟังนั้นมีอยู่ในทุกสังคม การเล่านิทานจึงมีลักษณะเป็นสากล สามารถเกิดขึ้นได้ทุกสถานที่และไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นเวลาใด ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ในสังคมจะมีทั้งผู้คนที่ต้องการจะเล่าเรื่องทั่ว ๆ ไปที่ไม่สลับซับซ้อน แต่เป็น

บางอย่างที่เป็นเรื่องค่อนข้างลึกลับมาช่วยในการเชื่อมโยงความดีอันบริสุทธิ์ของมนุษย์เข้ากับโลกของธรรมชาติ ตัวอย่างเช่นเรื่องซินเดอเรลลาสำนวนของกริมม์ คือ ซินเดอเรลลาปลูกกิ่งเฮเซิลไว้เหนือหลุมฝังศพของมารดาของเธอและรดกิ่งไม้ด้วยน้ำตา กิ่งไม้นี้เจริญเติบโตขึ้นมาเป็นต้นไม้ใหญ่ที่มีนกสีขาวคอยเนรมิตทุกสิ่งทุกอย่างที่ซินเดอเรลลาปรารถนา เช่น ชุดราตรีและรองเท้าแก้ว ซึ่งเป็นความมหัศจรรย์ที่ง่าย และไม่ซับซ้อนเท่ากับซินเดอเรลลาสำนวนของแปร์โรลต์ (Perrault) ที่สร้างเรื่องให้นางฟ้าผู้เป็นแม่ทูนหัวของซินเดอเรลลามาเนรมิตสิ่งต่าง ๆ โดยอาศัยอุปกรณ์ คือเปลี่ยนฟักทองให้เป็นรถม้า แปลงร่างหนูให้เป็นสารถี เรื่องของกริมม์ดูง่ายกว่า แต่มีความลึกซึ้งกว่ากัน เพราะเป็นนัยว่าอำนาจการปกป้องคุ้มครองของมารดาได้เข้าไปแฝงอยู่ในต้นไม้ที่งอกขึ้นมาจากหลุมฝังศพ

เค้าโครงของนิทานทั่ว ๆ ไปจะเป็นแบบเดียวกันเสมอ คือ ตัวเอก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นตัวละครฝ่ายชาย เริ่มมีบทบาทด้วยการถูกเนรเทศ ถูกกลั่นแกล้ง ถูกรบกวนหรือหลอกลวง ต่อมาเขาจะได้ประสบโชคดีหรือได้ชัยชนะต่อสิ่งต่าง ๆ เขาอาจจะได้แต่งงานกับเจ้าหญิง และได้ครอบครองอาณาจักร ครองราชสมบัติ หรือกลับบ้านเกิดได้อย่างง่ายดาย การจบเรื่องแบบนี้เป็นการแสดงความรู้สึกที่สมปรารถนาและความปลอดภัย ซึ่งเป็นความต้องการที่แฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์ นิทานเป็นสิ่งที่แสดงถึงประสบการณ์ร่วมของกลุ่มชนที่มีรากฐานมาจากที่เดียวกัน มีความเชื่อแบบเดียวกัน ใช้ภาษาเดียวกัน ดังนั้นกลุ่มชนจึงสร้างสรรค์นิทานที่มีลักษณะคล้ายกันขึ้นมา

โดแนลด์ เบเกอร์ (Donald Baker)[1] ได้วิเคราะห์ถึงที่มาของเค้าโครงเรื่องของนิทานพื้นบ้านและจัดลำดับไว้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์ของเผ่า (Tribal History) เรื่องเหล่านี้ในความรู้สึกของผู้อ่านผู้ฟังจะเป็นเรื่องที่ถูกปรุงแต่งไว้เรียบร้อยแล้ว และจะมีการเล่าในโอกาสเฉพาะ แต่อาจจะยังมีปัญหาอยู่บ้างในเรื่องของความถูกต้องแน่นอนทางด้านประวัติศาสตร์ เช่นเรื่องกษัตริย์อาเธอร์ของอังกฤษนั้น มีคนบางส่วนไม่เห็นด้วยว่าพระองค์มีชีวิตอยู่ในยุคของพวกอัศวินโต๊ะกลม คือควรจะเป็นก่อนหน้านั้นที่พระองค์ได้เป็นผู้นำในการต่อต้านพวกข้าศึกที่บุกรุกดินแดนเข้ามา และพอมาถึงยุคกลาง เรื่องของพระองค์จึงกลายเป็นตำนานไป

---

[1]Donald Baker, *Functions of Folk and Fairy Tales* (N.W. Washington D.C. : Association for Childhood Education International, 1981), pp. 12-3.

หลอกลวงให้แอดัม (Adam) กินผลไม้ต้องห้าม นิทานที่เล่าเกี่ยวกับความหลอกลวงร้ายกาจของผู้หญิงค่อนข้างจะแพร่หลายในยุโรปยุคกลางมากกว่าสมัยอื่น ๆ แต่สิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่งก็คือตัวละครในนิทานมักจะมีลักษณะเด่นด้านเดียว ผิดกับคนในชีวิตจริง ดังนั้น ตัวละครที่ดีก็จะมีแต่ความดีงาม ส่วนตัวละครที่ร้ายกาจก็จะไม่เคยสร้างคุณงามความดีเลย

นอกเหนือไปจากบทบาทของคนแล้ว ก็มีบทบาทของสัตว์ปรากฏอยู่ในนิทาน สัตว์เป็นสิ่งที่ช่วยดลบันดาลใจให้สร้างนิทานขึ้นมาเช่นเดียวกัน ซึ่งดูเหมือนว่าคนในสมัยโบราณจะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสัตว์ต่าง ๆ เช่นพวกอียิปต์โบราณมีเทพเจ้าที่มีศีรษะเป็นสุนัขคืออนูบิส (Anubis) หรือพวกฮินดูที่นับถือวัวศักดิ์สิทธิ์ นิทานสัตว์ที่แพร่หลายที่สุด เป็นที่รู้จักกันมากที่สุดคือนิทานคติ (fable) ในนิทานพวกนี้สัตว์จะมีพฤติกรรมแบบเดียวกับคน แม้ว่ามันจะใช้ชีวิตอยู่ในทุ่งนาป่าเขาก็ตาม แต่มันจะมีความคิด มีการพูดจา และการกระทำต่าง ๆ เหมือนคนทุกอย่าง บ่อยครั้งที่สัตว์จะมีการกระทำตามธรรมชาติของมัน แต่บางครั้งมันก็จะละทิ้งธรรมชาติของมันเอง เช่น หมาป่าในเรื่อง หนูน้อยหมวกแดง (Little Red Riding Hood) ที่ปลอมตัวเป็นคุณยายของหนูน้อย เป็นต้น

นิทานที่เล่ากันในชุมชนนั้นจะมีลีลาการเล่าแบบปรัมปราประเพณีมุขปาฐะ (traditional oral style) คือเป็นการเล่าขึ้นมาอย่างลอย ๆ ไม่มีตัวตน ไม่มีการอ้างหลักฐานถ้าไม่ใช่การเล่าตำนานที่เชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง แต่ผู้ฟังมีความพอใจในแง่ที่ว่า ความคาดหมายหรือความหวังของผู้ฟังได้รับการตอบสนองให้สมปรารถนา ในฐานะที่เราเป็นผู้ฟังหรือผู้อ่านนิทาน เราจะไม่ต้องการให้เกิดความประหลาดใจหรือความสงสัยในการฟัง หรือการอ่านนิทานเลย เพราะเราทราบดีว่านิทานและความมหัศจรรย์ของเรื่องนิทานนั้นจะเป็นไปได้เฉพาะในโลกแห่งจินตนาการเท่านั้น แต่สิ่งที่สร้างความพอใจให้เราก็คือ ในความแปลกมหัศจรรย์นั้นเราจะพบความเป็นธรรมดาธรรมชาติอยู่ ตัวละคร คือผู้คนที่เราได้พบได้เห็นในชีวิตประจำวันจนไม่รู้สึกว่าเขาเป็นคนแปลกหน้า เราไม่ต้องการทราบประวัติ หรือทราบถึงความเคลื่อนไหวของพวกเขา วัตถุที่เป็นของวิเศษต่าง ๆ ในเรื่องก็คือสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่เรารู้จักและชินกับมัน เช่น เครื่องปั่นฝ้าย หวี ผ้าเช็ดหน้า กุญแจ กระจก พรม ฯลฯ สัตว์ต่าง ๆ ก็เป็นสัตว์ที่คุ้นเคยใกล้ชิด เช่น เป็ด ไก่ ห่าน นก หมี หมาป่า กระต่าย ฯลฯ เป็นต้น เนื้อเรื่องของนิทาน ก็เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เบื้องต้นของมนุษย์ คือ เรื่องของพ่อ แม่ กับลูก ๆ พี่ชายกับน้องชาย พี่ชายกับน้องสาว พี่สาวกับน้องสาว นายกับบ่าว ตัวละครทุกตัวจะถูกสร้างขึ้นมาด้วยความดี หรือความไม่ดีที่เป็นพื้นฐานเพียงไม่กี่อย่าง คือ ความเมตตา ความกล้าหาญ ความซื่อสัตย์ ซึ่งตรงกันข้ามกับความริษยา ความหยิ่งยะโส และความโลภ นอกจากนี้ก็ยังอาศัยความผูกพัน

หรือความเฉลียวฉลาดที่ค่อนข้างจะเกินความจริง ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความพึงพอใจ เพราะผู้อ่าน ผู้ฟังมักจะนำเอาตัวเองไปเทียบเคียงกับตัวละครอยู่แล้ว พวกเขาจะพอใจมากเมื่อได้ทราบว่าพระเอกผู้ซื่อและร่าเริงสามารถหลอกลวงยักษ์ให้กระทำสิ่งที่โง่เง่าและเป็นผลร้ายกับตัวยักษ์ เช่นแจ๊ค หรือช่างตัดเสื้อผู้ใช้ไหวพริบความฉลาดของเขาให้เป็นประโยชน์ หรือเรื่องของชุมชนที่โง่ทั้งกลุ่ม หรือแกล้งทำเป็นโง่ เช่น "Wise Men of Gotham" ของอังกฤษที่มีตำนานเล่าว่าคนที่อาศัยอยู่ในตำบลกอแธมนั้นได้รับค่าจ้างจากการทำความบันเทิงให้พระมหากษัตริย์โดยเล่นบทบาทคนโง่ บางตำนานก็เล่าว่าพระเจ้าจอห์นจะเสด็จประพาสผ่านเมืองนั้น ผู้คนในเมืองได้ข่าวว่าค่าจ้างในการทำให้พระมหากษัตริย์ได้รับความบันเทิงสูงมาก หรืออีกนัยหนึ่งพวกเขากลัวว่าดินแดนบางส่วนของเมืองจะต้องกลายเป็นถนนสาธารณะไป จึงเริ่มกระทำสิ่งโง่ ๆ เพื่อกันมิให้พระมหากษัตริย์เสด็จมา เช่น เอาปลาไหลถ่วงน้ำ ทำที่ดักนกโดยการล้อมรั้วไม้เตี้ย ๆ และแสดงความเหลวไหลไร้สาระอื่น ๆ ซึ่งได้ผลตามที่พวกเขาต้องการ เรื่องของภรรยาของฟินน์ แมคคูล (Finn MacCoul) วีรบุรุษสุริยะในตำนานไอริช ใช้สติปัญญาเอาชนะคูคัลลิน (Cuchullin) ผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นวีรบุรุษของชาวไอริช เรื่องแบบนี้จะเป็นที่ชื่นชอบของผู้ฟัง

นอกจากนี้นิทานที่เล่ากันอยู่ในสังคมก็ยังอาศัยทัศนคติของคนในสังคมนั่นเองมากำหนดบุคลิกภาพของตัวละคร เช่นกริเซลดา (Griselda) ผู้เป็นแบบอย่างของความอดทนและความจงรักภักดีอย่างค่อนข้างจะงมงาย โดยได้รับการทดสอบความอดทนจากสามีของเธอเอง ในนิทานหลายเรื่องที่กล่าวถึงการที่สามีแกล้งให้ภรรยาอับอายขายหน้า เพื่อดัดนิสัยหรือเพื่อทดสอบความซื่อสัตย์ ส่วนนิทานที่เล่าในสังคมตะวันออกมักจะพรรณนาถึงหญิงที่เป็นพรหมจารี มีความอดทนและจงรักภักดี ส่วนในทางกลับกัน นิทานบางเรื่องจะเสนอทัศนคติเกี่ยวกับเพศหญิงที่ย้อนกลับไปสู่สังคมดึกดำบรรพ์ คือเรื่องของความไม่ซื่อ การหลอกลวง ความร้ายกาจของผู้หญิง เช่นเซอร์ซี (Circe) ในนิยายปรัมปราของกรีกผู้ฆาตกรรมสามีจนถูกเนรเทศไปอยู่บนเกาะ เธอสาปมนุษย์จำนวนมากบนเกาะให้กลายเป็นสัตว์ป่า เมื่อโอดิสซุสเดินทางไปพบเกาะนี้ บริวารของเขาถูกสาปให้เป็นหมูไปหมด ส่วนโอดิสซุสรอดมาได้เพราะได้กินสมุนไพร หรือเดไลลาห์ (Delilah) หญิงชาวฟิลิสตีน (Philistine) ในพระคัมภีร์ฉบับเก่า เดไลลาห์ได้แต่งงานกับแซมซัน (Samson) และหลอกลวงให้แซมซันเปิดเผยความลับว่าพละกำลังความแข็งแรงของเขาอยู่ที่เส้นผม และลวงให้แซมซันซึ่งเป็นศัตรูของพวกฟิลิสตีนตกไปอยู่ในเงื้อมมือของพวกนี้จนแซมซันถูกตัดผมขณะที่นอนหลับ และอีฟ (Eve) ผู้หญิงที่พระเจ้าสร้างขึ้นมาเป็นคนแรกในพระคัมภีร์ฉบับเก่าเช่นเดียวกัน เธอเป็นมารดาแห่งมนุษย์ทั้งปวงและเป็นสื่อให้บาปตกมาสู่โลกมนุษย์โดยการ

ผสานเข้าด้วยกัน เพื่อเชื่อมโยงสัญชาตญาณเดิมกับสัญชาตญาณใหม่ เพื่อมิให้มีช่องว่างอยู่ระหว่างสัญชาตญาณเก่ากับใหม่นี้ และเพื่อปิดบังซ่อนเร้นสัญชาตญาณเดิมอันเป็นลักษณะที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาอีกด้วย

เราอาจสรุปได้ว่า การเล่านิทานเป็นสิ่งที่มีกำเนิดมาจากธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง มันเป็นสิ่งที่สนองความต้องการของกลุ่มสังคม คนในสังคมเป็นผู้สร้างนิทานขึ้นมาเพื่อเล่าสู่กันฟัง ศิลปะในการเล่านิทานมีวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ และเป็นเหตุให้นิทานมีการเจริญเติบโต มีการเปลี่ยนแปลง และบางส่วนของนิทานที่ไม่น่าสนใจก็ได้ตายไปจากสังคมมนุษย์

ข้อมูลที่ใช้ในการเล่านิทาน

เนื้อหาทั่ว ๆ ไปของนิทานพื้นบ้านนั้นมักจะประกอบด้วยเรื่องราวที่คนโบราณคิดขึ้นมาโดยอาศัยสภาวะของชีวิตในสังคมสมัยเดียวกัน เรื่องเหล่านี้อาจจะเกิดขึ้นจริง ๆ บ้าง ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นเองบ้าง ซึ่งแล้วแต่ความคิดความสามารถของแต่ละบุคคล นิทานพื้นบ้านเรื่องใดที่มีเนื้อหาน่าสนใจ ก็จะกลายเป็นเรื่องเล่าที่แพร่หลายไปไกลจากจุดกำเนิด ไปยังดินแดนอื่น ๆ และบางเรื่องก็แพร่หลายไปทั่วโลก

ในเมื่อนิทานเป็นเรื่องที่สามารถเล่าขึ้นมาได้โดยไม่ได้จำกัดอยู่กับความลำบากในการระบุเวลาและสถานที่ ดังนั้น สูตรการเปิดเรื่องของนิทานที่ว่า "กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว..." จะนำผู้อ่านผู้ฟังเข้าไปสู่โลกที่ไร้กาลเวลา ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต ไม่มีความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ แต่ดูเหมือนกับว่าเป็นความจริงอยู่ในปัจจุบันของเรานี่เอง ตัวอย่างเช่นนิทานเรื่องเจ้าหญิงนิทรา ซึ่งเจ้าหญิงนอนหลับไปถึง 100 ปี แต่พอคำสาปถูกถอนทำลาย โลกในนิทานก็มีสภาพเป็นอย่างเดิม เจ้าหญิงไม่ได้แก่ชราลงไปเลย และทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวเจ้าหญิงเป็นไปตามปกติ ดังนั้นจึงไม่ได้เป็นข้อจำกัดว่า นิทานจะต้องเกิดขึ้น ณ สถานที่ใดสถานที่หนึ่ง หรือต้องมีขอบเขตที่แน่นอน เมื่อหญิงสาวที่เป็นนางเอกได้รับการบอกเล่าว่าเธอต้องเดินทางไปตามสามีหรือคนรักของเธอที่ east of the sun and west of the moon นั้น ผู้อ่านผู้ฟังจะเข้าใจได้อย่างง่ายดายว่าหมายถึงระยะทางที่ไกลแสนไกล

ตัวละครในนิทานคือตัวละครที่ผู้อ่านผู้ฟังรู้จักดีอยู่แล้ว ในนิทานแต่ละเรื่องจะกำหนดบุคลิกภาพของตัวละครไว้คล้าย ๆ กัน ผิดแผกกันแต่เพียงเล็กน้อย พระเอก นางเอกในนิทานอาจจะเป็นคนที่ไม่เหมือนกับคนธรรมดาสามัญในโลกมนุษย์ และก็อาจจะเป็นเหมือนมนุษย์ที่มีทั้งความฉลาด ความโง่ได้เช่นเดียวกัน แต่เนื้อหาในนิทานจะส่งเสริมให้คนพวกนี้มีความเก่งกาจ

รู้จักเรื่องราวของคนในสมัยโบราณ ซึ่งตั้งแต่สมัยหินหรือสมัยดึกดำบรรพ์มาแล้ว เราทราบว่าผู้คนในสมัยนั้นก็จะมีความเกรงกลัวพระเจ้า และผีสางเทวดา ตามที่สติปัญญาของพวกเขาจะอำนวย พวกเขาอาจจะมีการนับถือสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติว่าเป็นพระเจ้า เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาว ภูเขา ทะเล แม่น้ำ ดินฟ้าอากาศ ฯลฯ ต่อมามนุษย์มีความเจริญมากขึ้น มีจิตใจและสมองที่พัฒนาขึ้น พระเจ้าของมนุษย์ก็พัฒนาขึ้นมาในระดับที่สูงขึ้น เช่น พระเจ้าในตำนานและนิยายปรัมปราของชาติต่าง ๆ เป็นต้นว่า กรีกโรมัน อียิปต์โบราณ และอินเดียโบราณ และต่อมาก็จะมีพระเจ้าในลักษณะที่สูงยิ่งไปกว่าเดิมอีก และศาสนาต่าง ๆ มักจะถือว่ามีพระเจ้าองค์เดียว นอกจากนี้ก็มีเรื่องอื่น ๆ ที่มนุษย์สงสัยใคร่รู้คือเรื่องความเป็นมาของจักรวาล ความเป็นมาของตัวเอง และสิ่งต่าง ๆ รอบข้าง เป็นต้น

ลินดา เดก (Linda Dégh)[1] ศึกษาการเล่านิทานในชุมชนแห่งหนึ่งของประเทศฮังการีและเสนอความเห็นว่า การเล่านิทานเกิดขึ้นจากความต้องการในขั้นตอนหนึ่งของวิวัฒนาการของสังคมของมนุษย์ พฤติกรรมของคนในสังคมและสิ่งแวดล้อม คือสิ่งที่บทบาทในการสร้างนิทานขึ้นมา ซึ่งปัจจัยทั้งสองประการนี้จะช่วยกำหนดมโนภาพ (conception) สัณฐาน (shape) และลีลาการเล่า (narrative style) ของนิทานด้วย

ศิลปะการเล่านิทานเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ทั่วโลก เนื่องจากมันเป็นผลิตผลที่ได้มาจากการใช้เวลาในยามว่างของมนุษย์ ลักษณะพื้นฐานของมันก็คือ มันมีกำเนิดจากความต้องการของสังคม เพียงแต่ในแต่ละสังคมจะมีเงื่อนไขบางประการที่แตกต่างกันไป เงื่อนไขนี้จะเป็นไปตามสภาพแวดล้อม สถานที่ และเวลาในการเล่านิทาน ซึ่งหากจะกล่าวโดยสรุปแล้ว นิทานเป็นผลิตผลที่ปัจเจกบุคคลสร้างขึ้นมาในช่วงเวลาที่สามารถสืบสาวค้นคว้าได้ในสถานที่ที่เสาะหาได้ อันเป็นเครื่องแสดงว่าผู้เล่านิทานได้รับการดลบันดาลใจ บันดาลความคิดให้สร้างสรรค์นิทานขึ้นมาในอดีต และสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน

มนุษย์เรามีคุณลักษณะประการหนึ่งที่แตกต่างไปจากสัตว์ หรือสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในโลกนี้ กล่าวคือ มนุษย์มีความสามารถในการที่จะคิดฝัน ในการจินตนาการ และยังสามารถนำเอาความคิดฝันนี้มาจัดลำดับ จัดให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อที่จะแสดงออกมาให้ผู้อื่นได้รับรู้ และมีอารมณ์ร่วมกับตนด้วย กล่าวกันว่า มนุษย์เรามีพฤติกรรมอยู่ในตัวเองสองแบบด้วยกัน คือพฤติกรรมที่เป็นไปตามสัญชาตญาณดั้งเดิมอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งคือพฤติกรรมที่มนุษย์ได้เรียนรู้จากสังคมและวัฒนธรรม การสร้างนิทานขึ้นมาคือการนำเอาพฤติกรรมทั้งสองแบบนี้มาผสม

---

[1]Linda Dégh, *Folktales and Society* (Bloomington : Indiana University Press, 1969)

ศิลปะที่กลุ่มชนพื้นบ้านสร้างสรรค์ขึ้น แล้วเผยแพร่ออกไปสู่กลุ่มสังคมอื่น ๆ ประเพณีนี้สืบทอดกันต่อ ๆ มาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง โดยเราไม่ทราบว่า ผู้ที่เล่าเรื่องนี้ขึ้นมาเป็นคนแรกคือใคร การถ่ายทอดเรื่องก็เป็นแบบมุขปาฐะเป็นส่วนใหญ่ คือมีผู้เล่า และมีผู้ฟัง ผู้ฟังจดจำเรื่องนั้นไปเล่าให้คนอื่นฟังอีก โดยอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมเนื้อเรื่อง สาระบางอย่าง หรือตัดทอนเรื่องไปโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ได้ แต่บางครั้งปรัมปราประเพณีนี้จะเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ คือผู้เล่าหรือผู้ฟังเป็นผู้จดบันทึก หรือนำไปตีพิมพ์เป็นหนังสือ เมื่อวิทยาการทางด้านการพิมพ์เจริญก้าวหน้าขึ้น แต่ความเป็นปรัมปราประเพณีหรือมรดกทางสังคมและวัฒนธรรมของมันก็ยังคงอยู่ แม้ว่านักวิชาการบางคนจะไม่ต้องการนำวรรณกรรมลายลักษณ์เข้ามาเกี่ยวข้องเพราะต้องการให้ความสำคัญกับบทบาทของการถ่ายทอดด้วยปากอย่างเดียวก็ตาม แต่วรรณกรรมลายลักษณ์ก็คือสิ่งที่บันทึกตัววรรณกรรมมุขปาฐะไว้ มันจึงมีความสำคัญในแง่ที่เป็นพยานหลักฐานในกระบวนการการถ่ายทอดของปรัมปราประเพณี เกี่ยวกับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรนี้ นักคติชนวิทยาได้สืบสาวถึงแหล่งข้อมูลดั้งเดิมและพบร่องรอยของการบันทึกนิทานเป็นตัวเขียนในจารึกของอียิปต์ ซึ่งมีความเก่าแก่ถึง 1600 ปีก่อนคริสต์ศักราช และในจารึกของอินเดีย กรีก เปอร์เซีย และฮีบรู เมื่อประมาณ 2000 ปีมานี้ แต่เราก็ไม่อาจทราบแน่ว่าก่อนที่จะมีการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น นิทานมีกำเนิดมาเป็นเวลานานเท่าไรแล้ว และแพร่หลายอยู่ในกลุ่มชนมากี่ร้อยกี่พันปี

การเล่านิทานไม่ใช่สิ่งที่ถูกจำกัดอยู่ในสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง หรือกลุ่มอารยธรรมกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งเท่านั้น ในสังคมที่มีการเล่านิทานอยู่ ซึ่งจะเป็นการเล่าเพื่อจุดประสงค์ใดก็ตาม เมื่อมนุษย์ในสังคมนั้นอพยพโยกย้ายไปยังถิ่นอื่น ก็จะนำนิทานไปเล่าไปเผยแพร่ และพอเวลาผ่านไปนาน ๆ เข้า นิทานก็จะเปลี่ยนไปด้วย สิ่งที่เปลี่ยนไปนั้นอาจจะเป็นเนื้อหาของนิทาน จุดประสงค์ในการเล่านิทาน หรือเงื่อนไขบางอย่าง แต่จะมีสิ่งหนึ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง นั่นก็คือความต้องการพื้นฐานของสังคมและของบุคคลแต่ละคน เช่นการที่คนเราต้องการพักผ่อน ต้องการฟังเรื่องสนุก ๆ เพื่อคลายเครียด ต้องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ นิทานเป็นสิ่งหนึ่งที่จะสนองความต้องการนี้ได้

ความกระหายใคร่รู้เรื่องราวในอดีตเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดการเล่านิทานขึ้นมาด้วยเหตุนี้จึงมีการเล่าตำนาน หรือนิทานในท้องถิ่นขึ้นมาอย่างมากมาย การได้ทราบถึงประวัติของบรรพบุรุษ หรือกลุ่มชนพื้นบ้านที่อยู่ในสังคมเดียวกันกับตัวผู้ฟังจะทำให้ผู้ฟังเกิดความภาค-ภูมิใจ ความอิ่มเอมและความปรารถนาที่จะเลียนแบบการกระทำที่ดีของบุคคลเหล่านั้น นอกจากนี้แล้ว ความเชื่อทางศาสนาก็เป็นมูลเหตุของการเล่าเรื่องได้เช่นเดียวกัน คือความต้องการที่จะ

เพื่อที่จะให้เรื่องใหม่นั้นย้อนรอยกลับไปสู่เรื่องที่เล่ากันไว้แล้ว และต่อมาในช่วงสมัยศตวรรษที่ 19 ก็ยังมีผู้เขียนเรื่องในลักษณะที่เลียนแบบวรรณกรรมดั้งเดิมอยู่ สาเหตุของการเขียนวรรณกรรมแบบนี้ก็คือการเคลื่อนไหวทางวรรณคดีและศิลปะในตอนปลายศตวรรษที่ 18 ถึงต้นศตวรรษที่ 19 ทำให้นักเขียนหันมาสนใจสารัตถะหรือแก่นเรื่อง (theme) ที่เกี่ยวกับชีวิตในชนบทและการใช้ชีวิตที่ธรรมดาสามัญ ตลอดจนความเรียบง่ายและความเป็นธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้พี่น้องกริมม์จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่รวบรวมผลงานที่เป็นศิลปะอันมีคุณค่าเพียงพอที่จะอนุรักษ์ไว้ในรูปแบบดั้งเดิมของมัน วิลเฮล์ม กริมม์ (Wilhelm Grimm) มีความเห็นว่าผลงานนี้คือการถ่ายทอดความเป็นศิลปะของชาวชนบทผู้เฉลียวฉลาด ซื่อ บริสุทธิ์ และไม่มีเล่ห์กลมารยาใด ๆ เขามีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในลีลาการเล่าแบบพื้นบ้านของคนเหล่านี้ และได้ถ่ายทอดลีลานี้ไว้ในผลงานของเขาอย่างสมบูรณ์แบบ ทำให้ผลงานของเขาเป็นที่พอใจและจับใจผู้อ่านทั่วไป

การเล่าเรื่องราวต่าง ๆ สู่กันฟังเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาเป็นเวลานานแล้ว และมันจะยังคงอยู่ในสังคมมนุษย์ตลอดไป มันมีกำเนิด มีวิวัฒนาการ และมีการแพร่กระจายไปตามที่ต่าง ๆ แต่จะไม่มีการดับสูญ การเล่าเรื่องนี้คงจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับที่มนุษย์มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่คณะ ซึ่งการรวมตัวนี้ทำให้เกิดมีแรงกระตุ้นในการที่จะเล่าเรื่อง และเกิดความต้องการที่จะฟังด้วย ในตอนแรก ๆ การเล่าเรื่องสู่กันฟังก็คงจะเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์บางอย่างที่คนอื่น ๆ ไม่มีโอกาสได้ร่วมรับรู้กับผู้เล่า และต่อมาก็เป็นการสร้างสรรค์เรื่องราวจากจินตนาการ ตามแต่ความคิดฝันของแต่ละบุคคล ศิลปะการสร้างสรรค์นี้จะถูกกำหนดโครงสร้าง รูปแบบ เนื้อหา และนำไปถ่ายทอดโดยคนกลุ่มต่าง ๆ ดังนั้น การเล่าเรื่องจึงเป็นสื่ออย่างหนึ่งที่มนุษย์ให้ความสำคัญกับมัน และเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ตั้งแต่สมัยบรรพชนมาจนถึงปัจจุบัน

การเล่าเรื่องในกลุ่มชนพื้นบ้านนั้นมีคุณลักษณะเฉพาะของตัวมันเองคือ ตัวเรื่องเล่าสามารถที่จะปรับตัวของมันให้เข้ากับท้องถิ่น หรือสังคมใด ๆ ก็ได้ ในช่วงเวลาที่ไม่จำกัดจำเพาะ เนื่องจากมันมีทั้งลักษณะที่เก่าแก่น่าเลื่อมใส และลักษณะที่ใหม่และทันสมัยอยู่ในตัวเองในเวลาเดียวกัน และสามารถเข้าใจได้ง่าย ดังที่อันเดร จอลลิส (André Jolles) กล่าวว่าการเล่าเรื่องพื้นบ้านแบบมุขปาฐะนั้นคือผลิตผลของมนุษย์ในรูปลักษณะของภาษาพูดที่แสนจะธรรมดาสามัญและเป็นไปตามธรรมชาติ ซึ่งตรงกันข้ามกับวรรณกรรมชั้นสูงที่จะซับซ้อนกว่าเพราะวรรณกรรมชั้นสูงนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์จงใจสร้างขึ้นมา

เรื่องเล่า เป็นปรัมปราประเพณีที่หลากหลายและคงทนยั่งยืนอยู่ในสังคมมนุษย์ เป็น

นั้น มีลักษณะเป็นปรัมปราประเพณีของแต่ละแห่งอย่างเห็นได้ชัด นิทานเหล่านี้จะถูกเล่าแล้วเล่าอีก บันทึกแล้วบันทึกอีก นิทานที่ได้รับความนิยมอยู่ในแหล่งรวบรวมแห่งหนึ่ง อาจจะไปมีบทบาทหน้าที่อยู่ในแหล่งรวบรวมอีกแห่งหนึ่ง บางครั้งมันอาจจะไม่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างใดเลย บางครั้งก็เกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงเรื่อง หรือลักษณะของตัวละคร นิทานเรื่องหนึ่ง ๆ จะมีประวัติของตัวมันเองและบางทีมันก็เป็นนักเดินทางที่สามารถ มันอาจเดินทางจากอินเดียไปยังเปอร์เซีย แหลมอาเรเบีย อิตาลี ฝรั่งเศส อังกฤษ ฯลฯ ถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และโครงเรื่องกับเนื้อเรื่องจะซับซ้อนขึ้นหลังจากที่ผ่านการเล่าจากนักเล่าทั้งที่ชำนาญและไม่ชำนาญ ในการเล่าทุกครั้ง นิทานเรื่องนี้จะดีขึ้นหรือเสื่อมลงได้ทั้งสองอย่าง ซึ่งขึ้นอยู่กับตัวผู้เล่านั่นเอง

ศิลปะการเล่าเรื่องแบบมุขปาฐะนี้เป็นสิ่งที่เก่าแก่ และเป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรสามารถมากีดขวางได้ ไม่ว่าจะเป็นขอบเขตของดินแดน หรือขอบเขตของอารยธรรม แม้ว่าการเล่าในแต่ละแห่งอาจจะทำให้หัวข้อเรื่องแตกต่างกันไป หรือการที่นิทานแพร่จากท้องถิ่นหนึ่งไปยังอีกท้องถิ่นหนึ่งนั้นอาจทำให้เงื่อนไขหรือจุดประสงค์ของการเล่าเปลี่ยนไปได้ก็ตาม การเล่าเรื่อง ก็เป็นสิ่งที่สนองความต้องการของสังคมและความต้องการของปัจเจกชนที่มีพื้นฐานแบบเดียวกัน นั่นก็คือการทำให้เวลาว่างของพวกเขาเต็มเปี่ยมไปด้วยความบันเทิง ซึ่งคนในสมัยโบราณจะมีวิธีการหาความบันเทิงและอุปกรณ์ที่จำกัด การเล่านิทานสู่กันฟังคือวิธีการอย่างหนึ่งที่สร้างความพอใจให้พวกเขา

นิทานพื้นบ้านกับสังคม

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ร่องรอยของนิทานจะปรากฏอยู่ในวรรณกรรมทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นนิยายปรัมปรา ตำนาน เรื่องในพระคัมภีร์ นิยายโรมานซ์ในสมัยกลาง และวรรณกรรมลายลักษณ์ในสมัยหลัง นิทานคือสิ่งที่ฝังตัวเองอยู่ในจินตนาการของมนุษย์ และไม่ได้เป็นวรรณกรรมสำหรับเด็กเท่านั้นอย่างที่คนบางส่วนเข้าใจ แต่จะเป็นวรรณกรรมสำหรับให้ผู้ใหญ่อ่านและฟังด้วย แต่สำหรับนิทานแบบเทพนิยายนั้นจะเป็นสิ่งที่จูงใจและเย้ายวนใจเด็ก ๆ เป็นพิเศษ ผิดไปจากวรรณกรรมรูปแบบอื่น ๆ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าเทพนิยายมีคุณลักษณะพิเศษเฉพาะ เด็ก ๆ ชอบฟังนิทานและฟังได้อย่างได้รับความบันเทิงเต็มที่ก่อนที่จะอ่านหนังสือนิทานเองได้ เนื่องจากศิลปะการเล่านิทานแบบเทพนิยายเป็นศิลปะที่เก่าแก่กว่าการเขียน

ก่อนที่พี่น้องกริมม์ (The Grimm Brothers) จะรวบรวมนิทานมุขปาฐะขึ้นในต้นศตวรรษที่ 19 นั้น มีนักเขียนจำนวนหนึ่งได้นำเอานิทานเก่าแก่ที่มีอยู่แต่เดิมมาเขียนขึ้นใหม่หรือเล่าใหม่